

CAERT-THRESOOR

Tijdschrift voor de geschiedenis van de kartografie

21ste jaargang 2002, nr. 2

P.J. KIPP

RESTAURATIE-ATELIER

Abstederdijk 309
3582 BL Utrecht
Telefoon (030) 251 6010

Conservering van kaarten met behoud van authenticiteit
Verzorging van grote formaten, inclusief passepartout en lijstwerk
Tentoonstellingsgereed maken van kaarten voor opstellingen
Vervaardigen van zuurvrije dozen voor de kaartenverzameling
Restauratie van atlanten, reisverslagen en dergelijke

MERCATOR
Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030-2321342
Bezoek op afspraak.

CAERT-THRESOOR

Inhoud 21ste jaargang 2002, nr. 2

Peter H. Meurer

Op het spoor van de kaart der Nederlanden van Jan van Hoirne 33

Peter van der Krogt en Ferjan Ormeling
Een handleiding voor kaartgebruik met een legendalandje uit 1554 41

F.J. Ormeling sr.
Jan van Roon (1872-1930), veelzijdig, kritisch topograaf 47

Threosoortjes
Een onbekende Leo Belgicus (Henk van der Heijden) 51
Van koperplaat tot potbodem (Piet Broeders) 53

@ la Carte 55

Varia Cartographica 57

Besprekingen 59

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven 63

De uitgave van dit nummer is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden. Het eerste nummer van deze jaargang is door een particulier gesubsidieerd.

Redactie

Drs. Joost Depuydt, dr. Henk Deys, drs. Marco van Egmond, dr. Peter van der Krogt, drs. Sjoerd de Meer, drs. Wanita Resida, drs. Lida Ruitinga, drs. Martijn Storms, Han Voogt.
Correctie summaries: Francis Herbert (Londen)

Internet

Caert-Thresoorpagina:
<http://www.maphist.nl/ct>

Redactiesecretariaat

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan:
Caert-Thresoor; dhr. J.W.F. Voogt, Universiteit Utrecht, FRW-Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht.

Aanwijzingen voor auteurs

Op aanvraag verkrijgbaar bij het secretariaat.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang van vier nummers) € 17,00; België € 24,00; buitenland € 29,00.
Losse nummers € 7,00.

Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: *Caert-Thresoor*, Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, telefoon 0172-444667, fax 0172-440209, e-mail: info@drukkerij-vis.nl, postgironummer 5253901.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

Hele pagina per nummer € 60,00
Halve pagina per nummer € 45,00
Kwart pagina per nummer € 30,00
Bij plaatsing in één jaargang (vier nummers): wisselende tekst tien procent korting, vaste tekst vijftien procent korting
ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag

Detail van een zeekaart van de Indische Oceaan, omstreeks 1658 uitgegeven door de Amsterdamse kaartenmaker Pieter Goos (1616-1675) (foto: Universiteitsbibliotheek Amsterdam).

Op het spoor van de kaart der Nederlanden van Jan van Hoirne

Wanneer Jacob van Deventer als de vader der Nederlandse kartografie wordt beschouwd, dan berust dit vooral op de criteria schaal en meetnauwkeurigheid van de provinciekaarten. In ruimere zin mag men echter Jan van Hoirne, die dan de 'grootvader' zou zijn, niet over het hoofd zien. Zijn wetenschappelijke positie was tot nu toe moeilijk te bepalen, daar zijn originele kaarten, op enkele fragmenten na, verloren zijn gegaan. Een toeval bracht nu als secundaire overlevering een kaart aan het licht, waarmee de eerste moderne kartering van de Nederlanden toch verregaand kan worden gereconstrueerd.

Biografische gegevens over Jan van Hoirne zijn schaars.¹ Hij was mogelijk uit Hoorn afkomstig en hij was de eerste dertig jaren van de 16de eeuw in Antwerpen als beeldsnijder werkzaam.

Zijn kartografische werkzaamheid is door een tweetal bronnen aangetoond:

1. Op 11 November 1525 verleenden de Staten van Brabant een privilege aan Jan de Beeldesnyder voor de druk van een kaart van de 'Oosterscher Zee'.
2. In het begin van de jaren 1550 werden in het gemeentearchief van Groningen twee kaartfragmenten ontdekt (zie afbeelding 1).² Het grootste fragment (38 bij 57 centimeter) omvat delen van een kaart met de voorstelling van een gebied in Holland tot aan het Rijnland, evenals de West- en Noord-Friese eilanden. Het tweede fragment bestaat uit tweederde van een cartouche met een gezette tekst 'Aen de goetwillighen Leser', aan het eind met het impressum: 'Dese Carthen vintmen te coope Thantwerpen by my Jan Hooren, die [...]'

Wanneer men de twee decennia later in Amsterdam gedrukte *Caerte van oostland* van Cornelis Anthonisz.³ ter hand neemt, blijkt het Groningse kaartfragment te gaan om het rechter bovenblad van een vierbladige, op het zuiden georiënteerde wandkaart (ongeveer 78 bij 114 centimeter) van de Noord- en Oostzee tussen Vlaanderen en de Baltische Staten.

De probleemstelling

Het geval wil dat de *Catalogus auctorum* van Abraham Ortelius sinds 1570 in het aan 'Joannes a Horn' gewijde deel overigens niet deze kaart vermeldt, maar wél, zonder datum, een 'Germania Inferioris tabulam; Antverpia'.⁴ In de oudere literatuur was men steeds van mening, dat de beide kaarten identiek zouden zijn. Pas sinds Henk van der Heijden wordt er met overtuiging van uitgegaan, dat er hier van twee verschillende kaartdrukken sprake is.⁵ Het gaat hier dus om een speciale kaart van

de Nederlanden, die in de jaren 1520 door Jan van Hoirne te Antwerpen gepubliceerd werd en waarvan nooit een exemplaar tot ons is gekomen.

Als een begin van een poging, deze verloren geraakte kaart nader tot ons te laten komen, moet er op grond van de Groningse fragmenten op drie kenmerken worden gewezen, die karakteristiek voor het kaartbeeld van de Nederlanden (zie afbeelding 2) door Jan van Hoirne genoemd kunnen worden:

1. De loop van de Hollandse kust is ondubbelzinnig convex.
2. De Haarlemmermeer is door een gebogen rivierloop (Hollandse IJssel) met de Rijn-Maas-delta verbonden. De Oude Rijn ontbreekt volkomen.
3. De hoek die gevormd wordt door de kustlijnen van Holland en Vlaanderen is te klein.

Men kan ervan uitgaan, dat deze basiskenmerken in de beide kaarten van Van Hoirne aanwezig waren. De speciale kaart van de Nederlanden was vermoedelijk in de plaats- en rivieraanduidingen iets uitgebreider dan de kaart van de 'Oosterscher Zee'.

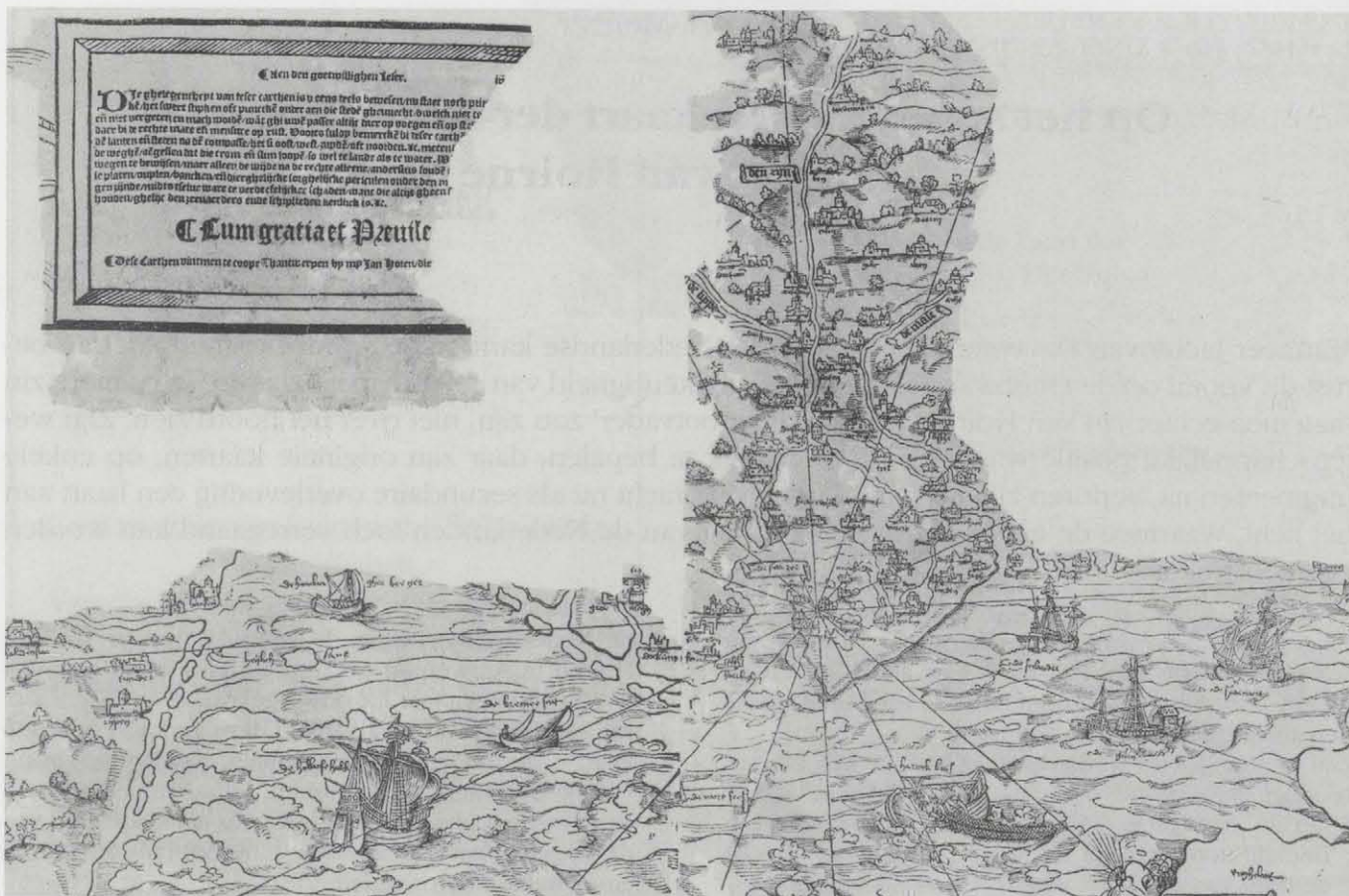
Alle pogingen deze topografische kenmerken op hun weg te vervolgen naar de interpretatie op gedrukte kaarten, hebben weinig succes. Genoemd moet worden de Germania-overzichtskaart, die Sebastiaan Münster als *Tabula moderna* voor zijn sinds 1540 in Basel verschenen Ptolemaeus-uitgave had ontworpen en die sinds 1544 ook in de *Cosmographie* werd opgenomen. Deze behoort tot de groep van het type-Etzlaub, het directe voorbeeld van de wegenkaart van Martin Waldseemüller van 1511.⁶ Op Nederlands grondgebied heeft Münster details opgenomen, die ondubbelzinnig op Jan van Hoirne terug gaan (zie afbeelding 3).

Een betere secundaire interpretatie zou zeker te verwachten zijn geweest op de in 1536 in Neurenberg gedrukte wandkaart van Europa van Heinrich Zell.⁷ Helaas ontbreekt in het enige bewaard gebleven exemplaar het hierop betrekking hebbende blad 2.

Alle latere gecompileerde kaarten van Europa en Germania komen als bron voor de reconstructie van Van Hoirne niet meer in aanmerking. Het beeld hierin van de Nederlanden is in alle gevallen afgeleid van de sinds 1536 verschenen provinciekaarten van Jacob van Deventer.

Dr. P.H. Meurer is kartograaf en publicist op historisch-kartografisch gebied.

Dit artikel werd uit het Duits vertaald door Henk Deys.

1. De fragmenten van Jan van Hoirnes kaart van de 'Oosterscher zee' (foto: Gemeentearchief Groningen).

Een kaartvondst in Londen

Sedert einde 1998 financiert de WestLB-Stiftung (Düsseldorf) de voorbereiding van een 'Werkedition Christian Sgrooten', een samenwerkingsproject van de universiteiten van Duisburg en Utrecht. Een deel van de werkzaamheden is er op gericht om te trachten de inventarisatie van de overgeleverde manuscriptkaarten van het Nederduitse gebied uit de 16de eeuw opnieuw te completeren. Daarbij werd nog eens de ervaring bevestigd dat verrassende vondsten ook in de best ontsloten grote verzamelingen nog steeds mogelijk zijn.

Peter Barber maakte mij opmerkzaam op de kaart die onder de signatuur Cott.Aug.I.ii.63 in het Department of Manuscripts van The British Library in Londen wordt bewaard. Deze werd reeds zo'n 150 jaar geleden in de gedrukte catalogus beschreven, overigens ietwat ongelukkig als zeekaart.⁸

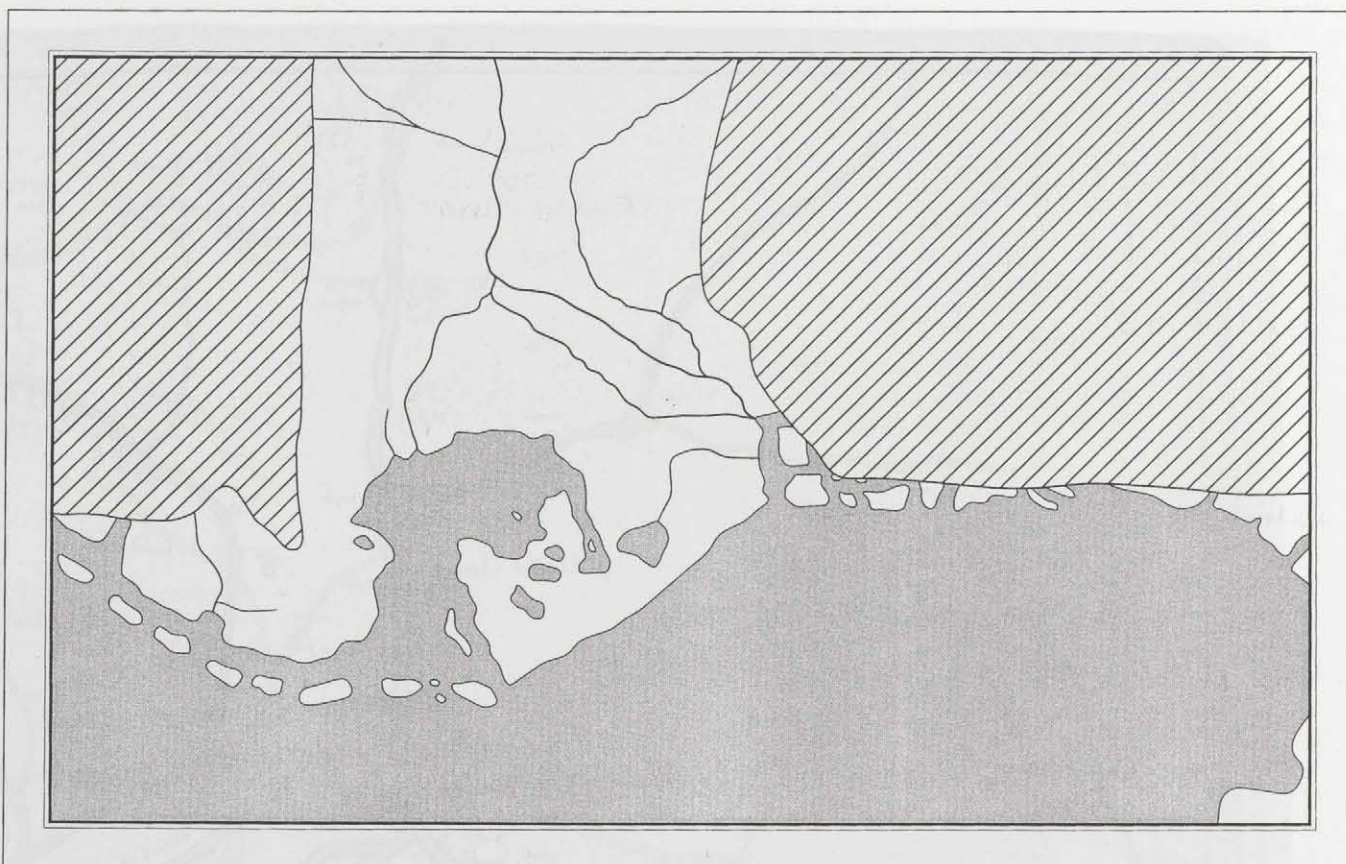
In werkelijkheid vertoont deze op het zuidoosten georiënteerde kaart zonder titel het gebied tussen Douai (ZW), Calais (NW), Ems-monding (NO) en Keulen (ZO). Het gaat om een tekening in Oost-Indische inkt op papier in het formaat 51 bij 76,5 centimeter (zie afbeelding 4). Rivierlopen en zeegebieden zijn met waterverf blauw gekleurd. In de rechter bovenhoek staat de aantekening: 'Unumquodque quadratum continet miliaria Anglicana P[ar]assuum M[i]lle decem', dat wil zeggen 'Ieder afzonderlijk vierkant telt 10 Engelse mijlen van elk 1000 (dubbele) passen'. De lengtemaat is de oude Engelse mijl = 1000 passen = 1524 meter.⁹ De gemiddelde schaal kan op ongeveer 1:500.000 worden gesteld.

Onder de schaal aanduiding staan de letters 'R.W.', die mogelijk de initialen van de auteur voorstellen. De identificatie hiervan is moeilijk. Men zou kunnen denken aan Reynold Wolfe († 1573), een Londense drukker en boekhandelaar, die volgens eigen zeggen 'veel tijd heeft besteed aan kaarten'.¹⁰ Het onderzoek naar het kartografisch oeuvre van Wolfe laat echter nog op zich wachten.¹¹

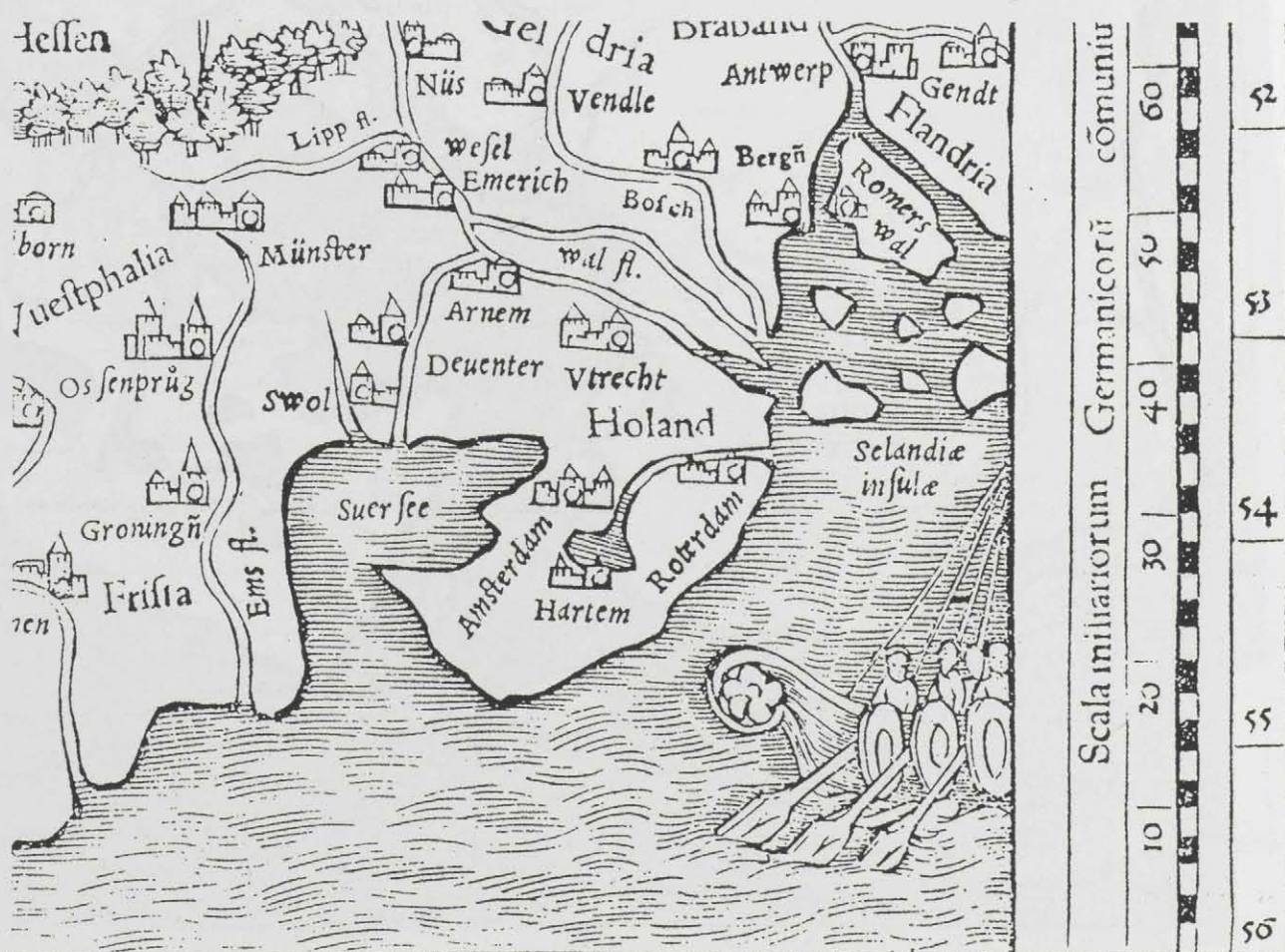
Over de chronologie

Enige details duiden er op, dat de Londense manuscriptkaart vooral bedoeld was als routekaart. In de Zuiderzee, voor Terschelling, in de Scheldemond en voor Calais wijzen anker tekens plaatsen aan, waar schepen in afwachting van gunstiger wind op de rede kunnen wachten. Gepunteerde lijnen geven in totaal drie over land lopende verbindingen aan, die vanuit het Rijnland naar Calais voeren:

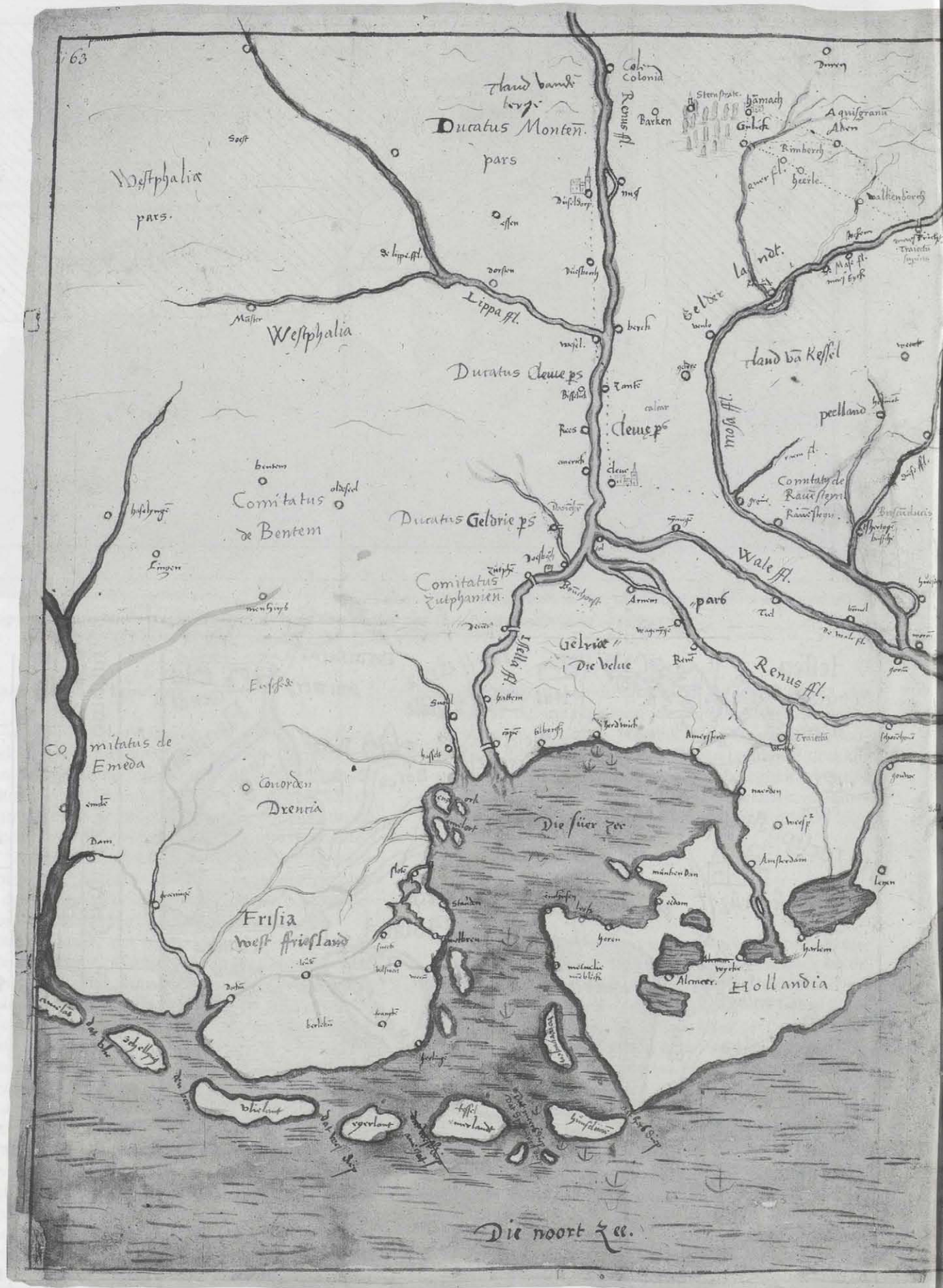
1. Van Düsseldorf over Duisburg – Wesel – Xanten – Kleef – Grave – Ravenstein – 's-Hertogenbosch – Hoogstraten – Antwerpen – Beveren – Stekene – Ertvelde – Eeklo – Brugge – Oudenburg – DePanne – Duinkerken – Gravelines naar Calais;
2. Van Hambach over Jülich – Rimburch – Heerlen – Valkenburg – Maastricht – Bilzen – Hasselt – Halen – Diest – Herselt – Itegem – Lier naar Antwerpen, van daar verder als bij 1. naar Calais;
3. Alternatief vanuit Hambach over Aken naar Maastricht, van daaruit verder als onder 1.

2. De hoofdlijnen van het kaartbeeld van de Nederlanden bij Jan van Hoirne.

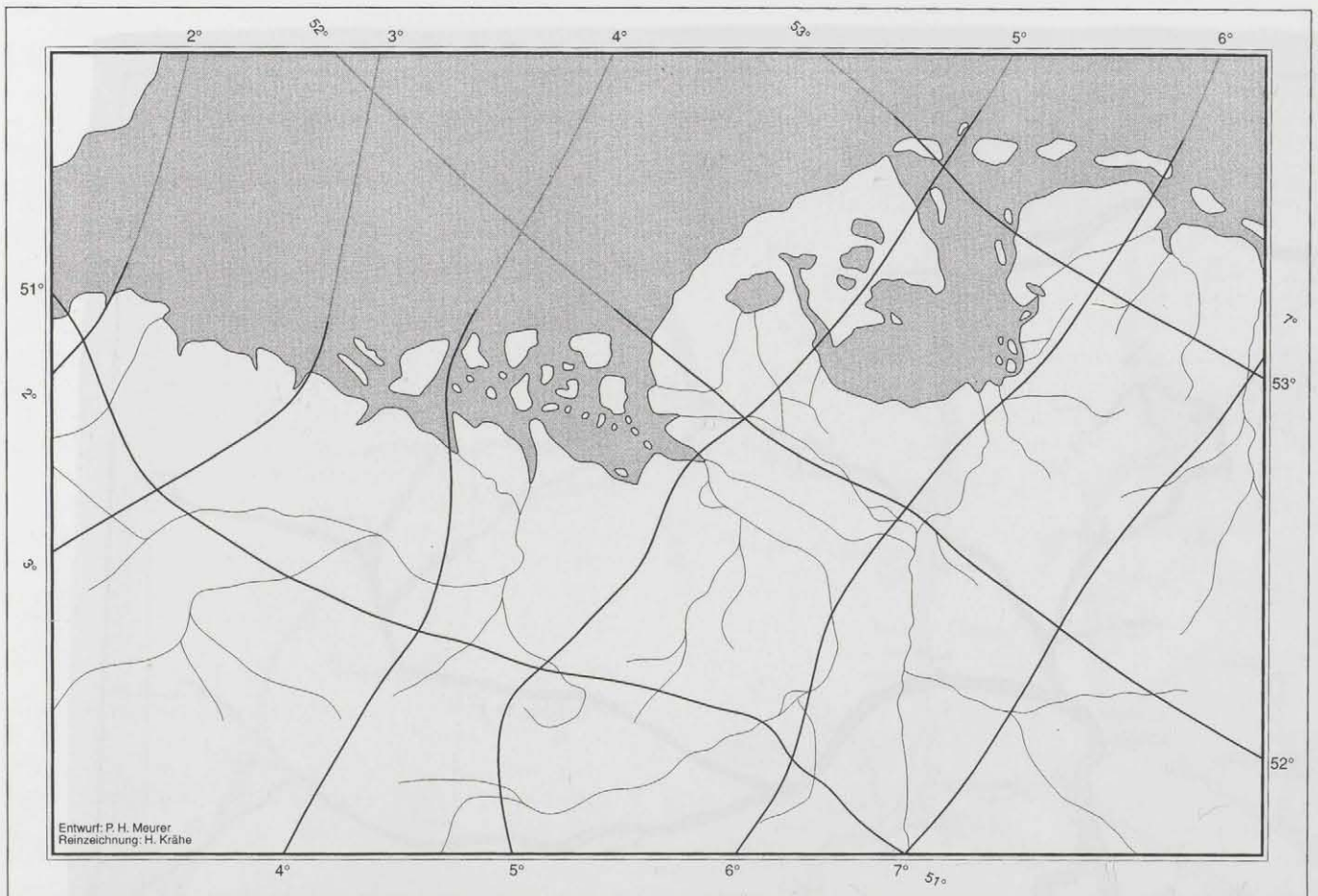

3. Fragment van de Germania-kaart van Sebastiaan Münster uit 1540 (verzameling van de auteur).

4. De manuscriptkaart van de Nederlanden van 1539 (foto: British Library, Londen).

5. Vertekening raster van de Londense manuscriptkaart. Het raster is op het noordwesten georiënteerd.

Deze routes zijn hetzij op grond van primaire reiservaring, of met de hulp van contemporaine, ongedrukte reisbeschrijvingen gekarteerd. Een duidelijke indicatie is de weergave van de nietige nederzetting Rimburch bij een belangrijke rivierovergang over de Wurm. Uit dezelfde bron stamt ook de vermelding van Steinstrass en Bergheim, twee belangrijke tussengelegen plaatsjes langs de niet gekarteerde wegverbinding van Jülich naar Keulen.

De weergave van de wegen staat in verband met een andere bijzonderheid in de Nederrijn. Op de gehele kaart zijn grote en kleine steden uniform door eenvoudige cirkeltjes aangeduid. Door middel van gestileerde miniaturen zijn alleen Düsseldorf, Schloss Hambach en Kleef gemarkeerd. Het zijn de residenties van de sinds 1509 verenigde hertogdommen Jülich, Kleef en Berg.

De reden voor de vervaardiging van deze manuscriptkaart zou dus geweest kunnen zijn om aan hoogadelijke gebruikers van de Nederrijn een routebeschrijving naar Calais te bieden, de toenmalige Engelse haven op het continent. Voor een dergelijke reis was er in de tijd waarover we nu spreken slechts één uitgesproken reden. Op 4 oktober 1539 werd in Düsseldorf het verdrag gesloten aangaande het politiek bepaalde huwelijk tussen koning Hendrik VIII van Engeland (*1491, regerend 1509–1547) en Anna van Kleef (1515–1557), de zuster van hertog Wilhelm V van Jülich-Kleef-Berg (*1516, regerend 1539–1592).¹² Onmiddellijk daarna begaf Anna zich met haar persoonlijk gevolg en 300 ruiters van Düsseldorf over Kleef, Antwerpen, Brugge en

Duinkerken naar Calais, waar zij op 11 December aankwamen. Andere delen van de hofhouding zouden mogelijk van Jülich over de oude handelsweg Keulen - Maastricht - Hasselt - Antwerpen naar Calais gereisd kunnen zijn. Als gevolg van ongunstig weer vond de overtocht pas op 27 december plaats. De officiële ontvangst volgde op 3 januari 1540 in Greenwich. In Londen was men verrast over de pronk en de praal van de Nederrijnse huwelijksdelegatie; alleen al aan reiskosten had het Kleefse hof meer dan 18.000 gulden uitgegeven. Overigens was Hendrik bij de eerste ontmoeting ontsteld over het lelijke uiterlijk van de bruid, die hij tot dan slechts kende van een portret, dat door Hans Holbein in de zomer van 1539 was gemaakt. Aldus werd Anna van Kleef op 6 januari 1540 weliswaar de vierde echtgenote van Hendrik VIII, tot de consumptie van het huwelijk kon hij zich echter niet brengen. Reeds op 9 juli 1540 stemde het Engelse parlement in met de door Hendrik besloten ontbinding van dit huwelijk. Anna bleef welvoorzien als 'goede zuster van de koning' in Engeland, waar zij in 1557 eervol in de Westminster Abbey werd begraven.

Alle argumenten pleiten voor de aanname, dat deze kaart in het kader van de voorbereiding tot dit huwelijk in de herfst van 1539, en hoogstwaarschijnlijk in Londen werd gemaakt. Bij het hier besproken exemplaar zou het om een ontwerptekening kunnen gaan. Aanleiding tot deze veronderstelling is een onvolledigheid in een tweetal aspecten:

- Enige kleinere riviertjes zijn slechts in aquarel blauw

gekleurd, maar niet met O.I. inkt afgewerkt.

- Een raster, bestaande uit vierkanten van 10 mijlen groot, zoals in de opgave van de schaal wordt vermeld, ontbreekt.

De aldus veronderstelde uitwerking in het net zou naar de Nederrijn gezonden moeten zijn. Deze kaart is nu niet meer te vinden.

De topografische grondslag

Uit het totale topografische beeld is duidelijk te herkennen, dat de Engelse manuscriptkaart van 1539 tot het type behoort, dat door Jan van Hoirne is geschapen. Alle drie bovengenoemde kenmerken, die op de kaart van de 'Oosterscher Zee' werden vastgesteld, vinden wij hier terug:

- de wel zeer duidelijk geprononceerde convexe vorm van de Hollandse kust;
- de vorm van de Hollandse IJssel, evenals het ontbreken van de Oude Rijn;
- de te grote hoek tussen de kustlijnen van Holland en Vlaanderen;

Overigens bevat de manuscriptkaart talrijke details, die in de bewaard gebleven Groningse fragmenten absoluut ontbreken:

- overige rivieren, bijvoorbeeld de Dokkumer Ee, Eem, Roer en Oude IJssel;
- oude zijtakken van de Maas bij Roermond en Heusden, evenals de Nederrijn bij Arnhem;
- de nauwkeurige weergave van het merengebied tussen Sloten en Sneek;
- in totaal zes eilanden langs de oostkust van de Zuiderzee;
- bruggen over de IJssel bij Zutphen, Deventer en Kampen;
- de vermelding van nog enige steden als Elburg, Rhenen, Sneek en Wageningen.

Het zijn deze uitbreidingen die voor het doel van de Londense kaart – de reis vanuit het Nederrijnse door Brabant en Vlaanderen naar Calais – geen betekenis hebben. Dat wil zeggen: volgens elke logica zijn deze in het Nederlandse gebied genoemde toevoegingen *niet* het resultaat van de Engelse bewerking van de kaart van de 'Oosterscher Zee'.

De gevolgtrekking lijkt aldus duidelijk: de omstreeks 1539 door R.W. in Londen vervaardigde tekening stelt een zeer getrouwe navolging voor van de verloren geraakte kaart *Germaniae Inferioris tabula* van Jan van Hoirne.

De *Germaniae Inferioris tabula*

De op basis van de Londense manuscriptkaart duidelijk wordende kenmerken van de Nederlanden-kaart van Jan van Hoirne onderscheiden zich toch aanmerkelijk van de aannamen, die Van der Heijden heeft geformuleerd.¹³

- Ook het origineel was naar het zuidoosten georiënteerd.
 - Het getoonde fragment is gedefinieerd door de stromingsgebieden van de Schelde/Leie, Maas en Ems.
- Er zijn geen duidelijke uitspraken mogelijk over het formaat en de schaal. De Londense kaart vertoont enkele

lege plekken, hetgeen mogelijk het resultaat is van generalisering; zo ontbreken steden als Dordrecht, Gorinchem, Purmerend, Schiedam en Vlaardingen. Toch zou het gedrukte origineel iets kleiner geweest kunnen zijn, bijvoorbeeld in de vorm van een houtsneede op twee bladen naast elkaar.

Een interessant resultaat vinden wij bij een eerste poging tot de constructie van een vertekening raster (zie afbeelding 5). Deze toont duidelijk twee zones van verschillende meetnauwkeurigheden. In het Belgische deel vertoont de voorstelling een tweetal fouten: het gebied van de Schelde en de Leie is te groot weergegeven, voorts zijn de Dijle en de Demer volkomen vertekend weergegeven. In het gebied ten oosten van de Schelde is de nauwkeurigheid, wanneer we de periode in aanmerking nemen, verrassend groot. Dit kan slechts het resultaat zijn van een of andere vroege vorm van een kartografische opmetingsmethodiek, zoals omvangrijke trajectmetingen. De bron van alle primaire gegevens behoeft niet uitgesproken Jan van Hoirne zelf geweest te zijn. Wellicht komen hier tradities aan het licht, die wezenlijk ouder zijn dan de bewaard gebleven bronnen doen vermoeden.¹⁴

Deze hypothese wordt ondersteund door enkele topografische vergelijkingen:

- Het net van de Friese wateren wijkt aanzienlijk af van het beeld, zoals dit sinds 1545 bij Jacob van Deventer wordt gegeven.
- Utrecht staat centraal in een net van wateren, dat in verbinding staat met de Lek, Zuiderzee en Haarlemmermeer. Zoals steeds weer, hier ontbreekt de Oude Rijn.
- Ook de weergave van Zeeland onderscheidt zich aanzienlijk van het kaartbeeld uit het midden van de 16de eeuw. Zo liggen er westelijk van Walcheren twee langgerekte eilanden, die bij Jacob van Deventer nog slechts als zandbanken zijn gekarteerd.

De verdere, diepgaande historisch-topografische analyse van het hier ontsloten kaartbeeld bij Jan van Hoirne vergt een speciale vakkennis, waarop de auteur van deze regels geen aanspraak zou durven maken.

NOTEN

1. Samenvattend R. Karrow, *Mapmakers of the sixteenth century and their maps*. Chicago 1993, blz. 316; P. H. Meurer, *Fontes Cartographici Orteliani*. Weinheim 1991, blz. 170–171; H.A.M. van der Heijden, *Oude kaarten der Nederlanden 1548–1794*. Alphen aan den Rijn, 1998, blz. 16–17 en Kaart no. 1.
2. Hoff, B. van 't en L.J. Noordhoff, Een kaart van de Nederlanden en de 'Oosterscherzee' gedrukt door Jan de Beeldesnyder van Hoirne te Antwerpen in 1526, in: *Het Boek* 31 (1945), blz. 151–156; B. van 't Hoff: Jan van Hoirne's map of The Netherlands and the 'Oosterscher Zee' printed in Antwerp in 1526, in: *Imago Mundi* 11 (1954), blz. 136.
3. Lang, A.W., *Die 'Caerte van oostlant' des Cornelis Anthonisz. 1543*, (Schriften des deutschen Schiffahrts-museums, Band 6). Hamburg 1986.
4. Meurer, op. cit., *Fontes Orteliani*, blz. 65.
5. Van der Heijden, op. cit., *Kaarten der Nederlanden*, blz. 16.
6. Meurer, P.H., *Corpus der älteren Germania-Karten*. Alphen aan den Rijn, 2001, no. 2.8.1
7. Heijden, H.A.M. van der, *De oudste gedrukte kaarten van Europa*. Alphen aan den Rijn, 1992, no. 6.
8. *Catalogue of the manuscript maps, chart, and plans, and*

of the topographical drawings in the British Museum, vol. III. London 1861, blz. 195: 'A chart of the coast of Flanders and Holland, from Calais to the Ems, with the courses of the Scheld, Meuse, Rhine, and Ems'.

9. Doursther, H., *Dictionnaire universel des poids et mesures anciens et modernes*. Reprint Amsterdam, 1965, blz. 279.
10. Delano-Smith, C. en R.J.P. Kain, *English Maps: A History* (The British Library Studies in Map History, vol. II). London, 1999, blz. 66.
11. Voor een herhaalde discussie dank ik nogmaals Catherine Delano-Smith (Londen).
12. Smit, E. en J. Zweers, Der Erwerb Gelderns als Beweggrund für die Heirat zwischen Anna von Kleve und Heinrich VIII. von England. In: *Land im Mittelpunkt der Mächte. Die Herzogtümer Jülich-Kleve-Berg*. Kleve, 1984, blz. 147-152.
13. Van der Heijden, op. cit., *Kaarten der Nederlanden*, blz. 135 (Type A).
14. Enkele speculaties hierbij: A.W. Lang, Traces of lost European sea charts of the 15th century, in: *Imago Mundi* 12, 1955, blz. 31-44.

SUMMARY

On the trace of the map of the XVII Provinces by Jan van Hoirne

The map Cott.Aug.I.ii.63 in the Department of Manuscripts of the British Library, London was catalogued 150 years ago as a 16th century chart showing the area between Calais, Cologne and the Ems mouth. A new study has given a new interpretation. Two dotted lines indicate the routes from Hambach Castle, Düsseldorf and Cleve (the residences of the Duchy of Jülich-Cleve-Berg) to Calais, at that time the English harbour on the continent. The map may have been drawn by an English author R.W. (Reynold Wolfe?) on the occasion of the journey of Anna von Cleves in autumn 1539 to London, to marry Henry VIII.

Topographical analysis gives evidence to assume that this London manuscript map was based upon the basis of the *Germania Inferioris tabula*, printed in Antwerp by Jan van Hoirne in the 1520s. This oldest special map of the Netherlands was hitherto known only from its mention in Ortelius's catalogue of mapmakers (1570ff.); an original copy still has not come to light.

PAPIERRESTAURATIE

LINGBEEK & VAN DAALEN

CONSERVERING EN RESTAURATIE VAN
WERKEN OP PAPIER EN PERKAMENT

- ◆ aquarellen gouaches pasteltekeningen
- ◆ advisering over klimaat, licht, transport en expositie

AMALIASTRAAT 5
1052 GM AMSTERDAM
020 - 6841074

ASHER RARE BOOKS

Zojuist verschenen:
CATALOGUS 32:
205 OUDE EN ZELDZAME BOEKEN
op diverse gebieden:

Atlassen en Kaarten
Oude Drukken (15de en 16de Eeuw)
Handschriften en Tekeningen
Bijbels en Theologie
Botanie, Zoölogie en Geologie
Natuurwetenschappen
Topografie en Reisverslagen
Amerika, Afrika, Azië en Australië

Bezoek onze website:
[HTTP://WWW.ASHERBOOKS.COM](http://WWW.ASHERBOOKS.COM)
voor een actueel overzicht van ons aanbod.

Bezoek op afspraak.
Wij zijn geïnteresseerd in de aankoop van
collecties of afzonderlijke stukken.

Postbus 258, 1970 AG IJmuiden

Telefoon: 0255 52 38 39, fax: 0255 51 03 52

E-mail: info@asherbooks.com
Internet: www.asherbooks.com

tweëndertig

Een handleiding voor kaartgebruik met een legendalandje uit 1554

Legenda's hebben voor de gebruikers van kaarten een tweeledige functie (Mijksenaar, 1983): ze dienen om bepaalde informatie grafisch gecodeerd in de kaart terug te vinden en ze helpen bij de vertaling van objecten in de kaart. Bertin (1967) geeft aan hoe bij het werken met kaarten twee stappen nodig zijn voordat men oorspronkelijke relaties uit kaarten kan aflezen: de externe en interne identificatie. De eerste bestaat uit het zich realiseren welk gebied wordt afgebeeld voor welk thema. Interne identificatie is het proces waarbij men zich realiseert welke componenten op welke manier grafisch worden gevisualiseerd. Dat doet men aan de hand van een legenda.

Voor kaartmakers hebben legenda's daarnaast de functie van het palet: ze tonen welke symbolen gebruikt kunnen worden, wat de te gebruiken afmetingen en precieze kleuren zijn en wat hun betekenis is. Maar ze doen daarnaast nog meer: ze tonen de landmeter wat er in het terrein opgenomen moet worden en laten de karterder dus meteen al met een bepaald oog naar het landschap kijken. Als ergens geen symbool voor is, wordt het niet gekarteerd, net zoals we een bepaalde kleur niet kunnen benoemen als we er geen naam voor hebben.

Niet alle elementen van kaarten zijn alléén via een legenda toegankelijk, zeker niet in de 16de eeuw. Onder de kaartelementen zijn er ook een aantal zijaanzichten en tekeningen van de werkelijkheid: afbeeldingen van boerderijen, landhuizen, sloten, hekken, bomen, die men ook zonder legenda begrijpt. Ze vormen een stof-fering die helpt bij de oriëntatie in het abstracte grafische landschap.

De 16de eeuw kende nog geen aardrijkskunde-onderwijs en geen leerboeken en schoolatlassen die ons, uitgaande van de plattegrond van het klaslokaal of een luchtfoto van de school, de principes van de kaart leren: dat de richtingen op de kaart (als je hem goed oriënteert) overeen kunnen komen met die in het terrein; dat de vormen in de kaart dezelfde zijn (op schaal) als die in werkelijkheid en natuurlijk het schaalbegrip, dat alle afmetingen uit de werkelijkheid even zo vaak verkleind zijn als overeenkomt met het schaalgetal. We leren ook impliciet dat je, door iets te karteren daarmee het gereedschap hebt alle mogelijke metingen te doen aan de werkelijkheid die je wellicht in de praktijk niet kunt uitvoeren door allerlei belemmeringen (water, dichte vegetatie, bebouwing, etc.).

Tot de 16de eeuw verkozen landmeters geschreven rapporten voor de verwerking van hun landmeetkundige gegevens. Kort na 1500 drong echter het besef door dat kaarten ongekeerde mogelijkheden boden als gereedschap voor beheer en planning en daardoor werden ze in toenemende mate gebruikt voor grondboekhouding, militaire operaties en waterbeheersing. In de 16de eeuw had men net het principe van de voorwaartse insnijding van driehoekspunten ontdekt (Gemma Frisius) en daarmee de driehoeksmeting. Parallel daarmee gingen landmeters zich bezighouden met kaartvervaardiging. Vooral in de tweede helft van de 16de eeuw hadden veel erkende landmeters meettechnieken onder de knie die nodig waren om betrouwbare kaarten te maken. Vanaf het midden van de 16de eeuw lieten particulieren en kerkelijke instanties in de Nederlanden op grote schaal hun bezittingen door landmeters opmeten en karteren. Wanneer zulke kaarten en het register in een band samengevoegd zijn spreekt men van een (prekadastraal) kaartboek. In die ingebonden vorm was de kaart helemaal een handzaam gereedschap voor de eigenaar, omdat die kartering ook een vorm van inventarisatie was en daarmee een beheer(s)middel. En misschien zaten er ook nog andere elementen bij, zoals een bevestiging van het eigendomsrecht: wat je liet karteren was van jou, een kaart was een bewijs van eigendom. Een model van de werkelijkheid geeft invloed en manipulatiemogelijkheden op die werkelijkheid.

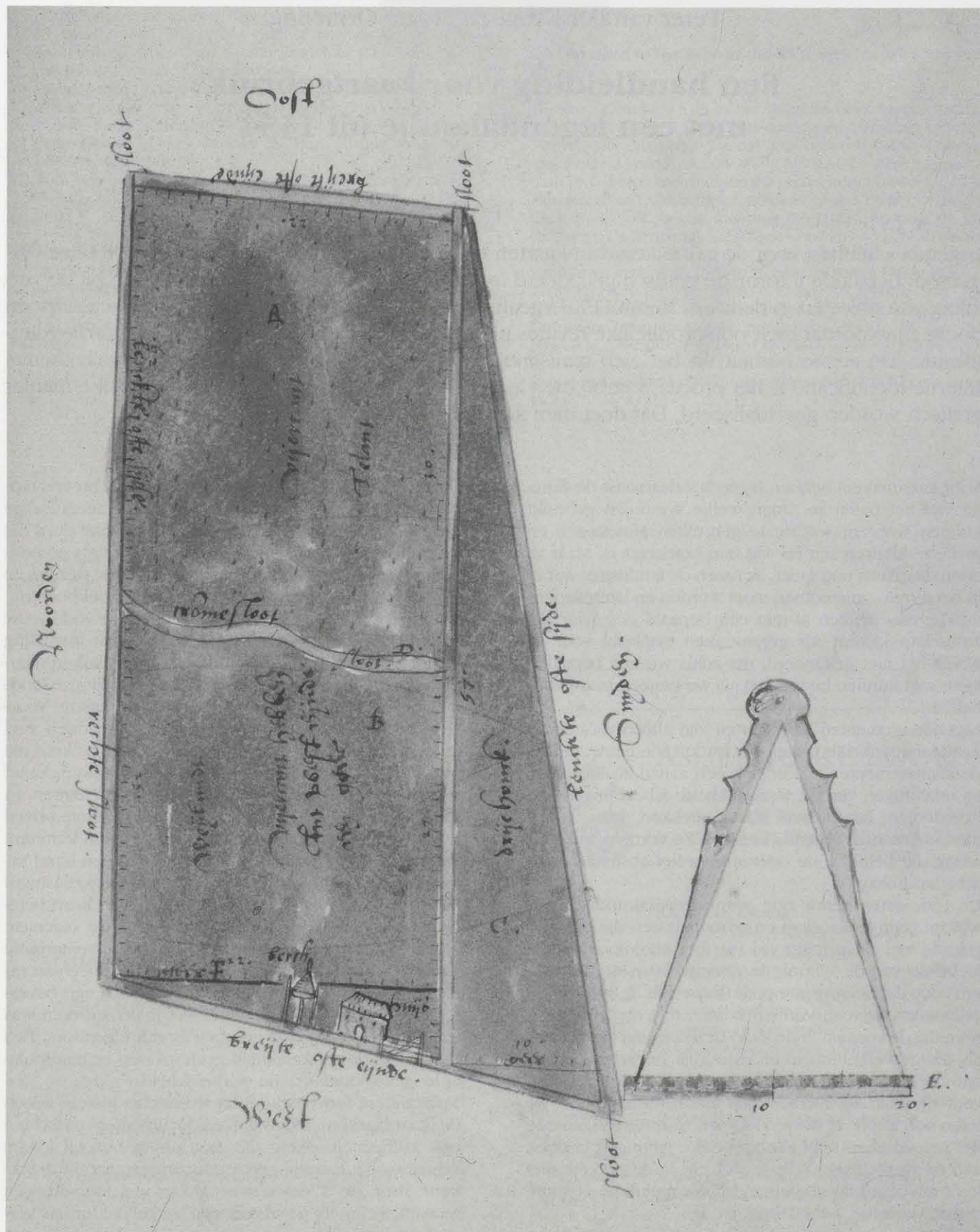
Naar andere functies kunnen we slechts gissen: waren de kaartboeken behalve werkdocumenten misschien ook koffietafelboeken, die men als er bezoek kwam achteloos liet rondslingeren om commentaar uit te lokken? Voor de 17de-eeuwse globes en folio-atlassen moeten we in elk geval ook een dergelijke functie veronderstellen.

Aan de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Universiteit Utrecht wordt op dit moment een onderzoek voorbereid naar deze kaartboeken, dat uitgevoerd zal worden door Elger Heere en Martijn Storms. In het kader daarvan werden in het gemeentearchief van Delft een aantal kaartboeken bestudeerd.

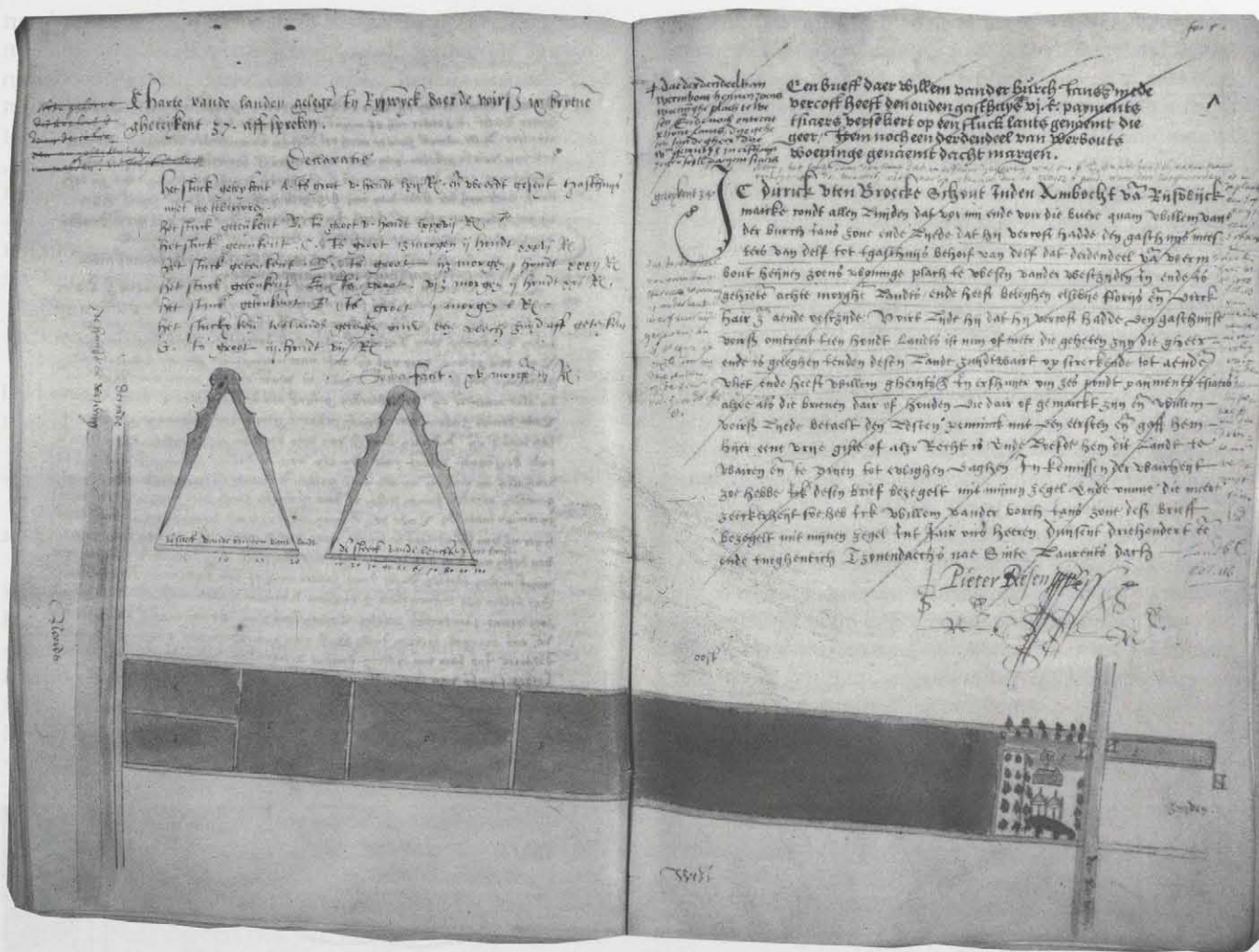
Behalve 'echte' kaartboeken bezit het Delftse gemeentearchief ook een cartularium van eigendomsbewijzen

Dr. P.C.J. van der Krogt is onderzoeker in de geschiedenis van de kartografie en maakt deel uit van de onderzoeksgroep Explokart, Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Universiteit Utrecht.

Prof. dr. F.J. Ormeling is hoofd van de disciplinegroep Kartografie aan dezelfde universiteit.

1. Het 'legendakaartje' van Pieter Resen in het Cartularium van het Oude Gasthuis (foto: Gemeentearchief Delft).

2. Een van de 'tweeschalige' kaarten van Pieter Resen. Het betreffende perceel ligt in Rijswijk (foto: Gemeentearchief Delft).

en rentebrieven van goederen buiten Delft behorende aan het Oude Gasthuis, aangelegd door notaris Pieter Resen in 1554.¹

Pieter Resen, die niet alleen notaris was maar ook landmeter, behoorde tot een Zeeuwse familie die in de 16de eeuw enige bekendheid genoot. Een groot probleem bij deze familie is dat er vijf opeenvolgende generaties met de naam Pieter Resen voorkomen.² Een van deze Pieters, vermoedelijk nummer II in de reeks, vervaardigde een kopie van een grote kaart van Zeeland, zoals dat er in de 7de eeuw zou hebben uitgezien, uit het bezit van het klooster Egmond. Zijn kopie voorzag hij van een toelichting en een Latijnse opdracht, gedateerd november 1536.³

In 1555 vervaardigde een Pieter Resen (nummer II of diens zoon, Pieter III) een kaart van de heerlijkheid Vossemeer aan weerszijden van de Eendracht (het water tussen Tholen en Brabant).⁴ In deze streek lagen ook diverse landerijen van het klooster van de H. Bartholomeus in Jeruzalem nabij Delft (het Kartuizerklooster), die eveneens in 1555 door Pieter Resen (II of III) werden opgemeten en in een kaartboek weergegeven.⁵ Dit kaartboek bevat naast kaarten van percelen op Tholen ook percelen bij Delft, op IJsselmonde, Putten, Voorne en Flakkee.

In 1554 kreeg Pieter Resen ook de opdracht van het Oude Gasthuis te Delft om een register van eigendoms-

bewijzen aan te leggen. In dit register voegde hij een twaalfstal kaarten toe van de landerijen. Deze kaarten tonen percelen in Delft, De Lier, Maasland, Overschie, Rijswijk, Wateringen, Haagambacht en Spangen (bij Rotterdam). Wellicht voorzag hij dat de gasthuismeesteren deze kaarten niet zouden begrijpen, of is door zijn opdrachtgevers speciaal om een uitleg verzocht. Vooraan in het werk, direct volgende op de titelpagina, schreef Pieter Resen een toelichting op het kaartgebruik, waarin hij uitlegde wat een kaart is en hoe de kaart gelezen moet worden. Deze toelichting voorzag hij van een 'legendakaartje': een fantasiekaartje waarop alle kaartsymbolen voorkomen en met letters aangeduid zijn.

De tekst luidt:

'Declaratie op die caerten die in dit Gegenwoirdighe Register geinsereert staen.

In dit tegenwoordighe Register zijn ghestelt seekere charten inhoudende all sulcke landen als in die brieven, gescreven in dit tegenwoordighe Register, begrepen zijn. In maniere hijr nae gescreven.

(1) In den eersten soe sijn alle carten gesedt op sijn vijer winden, gelijcks inden velden gelegen sijn, om dat men weten sal wat einden ende sijden die selfde landen hebben, Vuten oosten, westen, zijden ende noorden.

(2) Ten tweden, sijn oeck aen alle dije sijden ende eijnden van desen landt charten gestelt alsulcke bijgelanden als sij

nu ter tijt hebben, ofte ten minsten die bruijckers van den selven landen, daermen vande eijgenaers geen sekerheit en weten te recouueren.

(3) Ten derden sijn alle die charten gemaect op alsulcke fatsoen ende gedaente, als die landen nu gelegen ende gefatsoneert sijn, tsij vijercantich, driehouckich, geersgewijs, met rechte ofte cromme sloten, gelijkse nu in haer bedelvinge leggen. Item is mede onderscheiden wat wey ofte telandt is. Item staen oeck bijden landen gevoecht inder charten alsulcke hecken, bomen, wegen, lanen ende huijsen, als in ofte omtrent den lande inden velden staen, tot seekere landtgemercken.

(4) Ten vierden sijn alle die charten gemaect op ten cleijnen voet ofte maete, welcke maete ter sijden bij ofte boven dije charte gestelt staet, met cijferletteren hebbende eenen passer boven die mate ende cijfer letters gestelt op datmen weten mach hoe lanck dat het landt is, ofte wat breite tselfde landt heeft.

(5) Ten lasten sijn mede ter sijde ofte bij de carten gestelt die grote van elcke parciel, ofte ten minste die grote vant gehele landt ofte weer tgasthuijs int geheel ofte met sijn ingelanden in gemengeder vuere ende aerde toebehoerende. met onderscheit van letteren, waer mede bewesen woert elcke parciel sijn grote.'

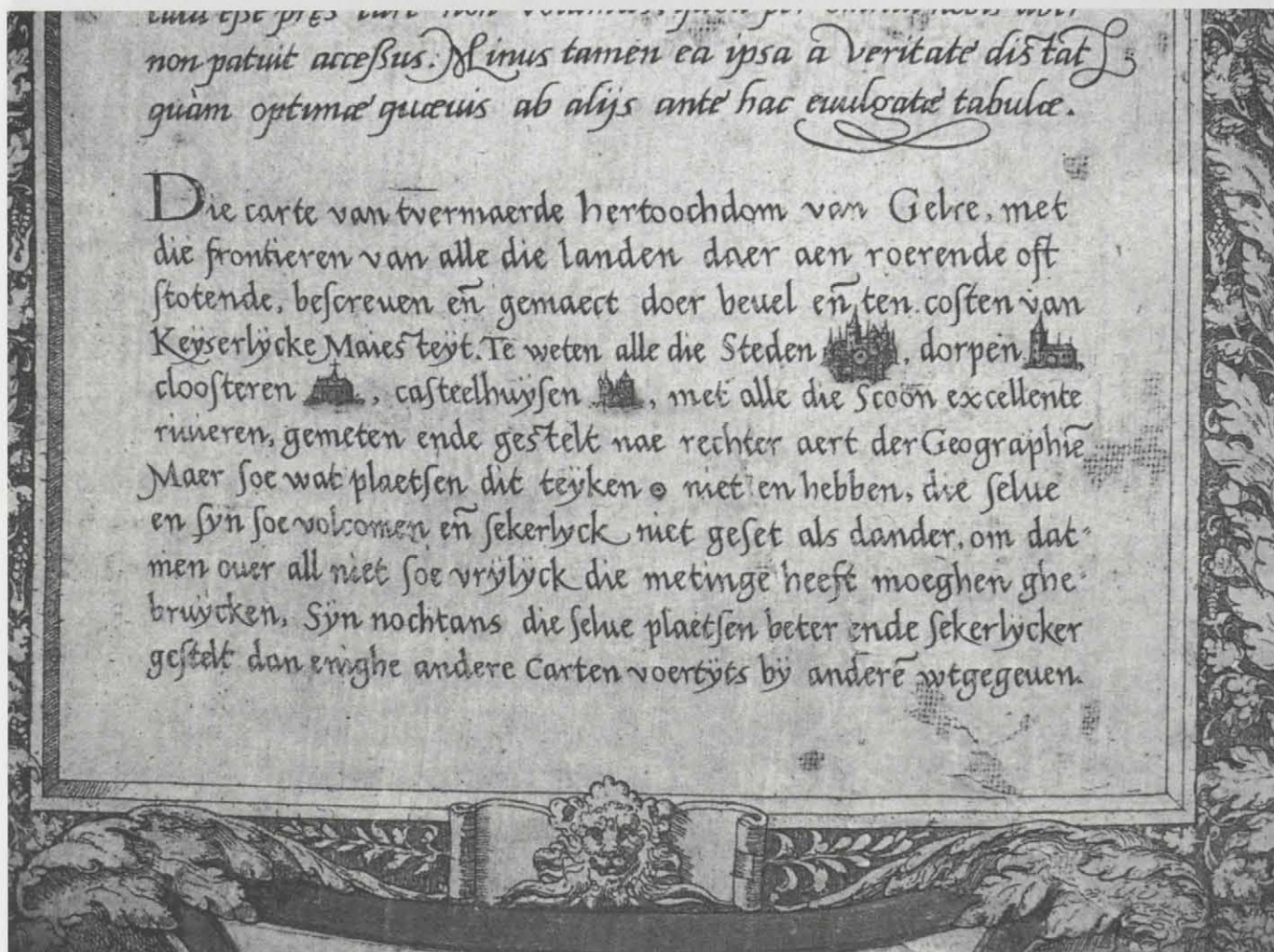
Samengevat staat er dat (1) de richtingen op een kaart overeenkomen met die in het terrein, (2) de namen van de huurders of eigenaars van aangrenzende percelen vermeld staan, (3) de vorm van de percelen op de kaart gelijk is aan die in het terrein, er onderscheid gemaakt is in weiland en akkers en de landkenmerken (hekken, bomen, wegen, huizen) ingetekend zijn, (4) de kaarten op schaal getekend zijn en er een schaalstok bij is getekend, en (5) dat de grootte van het perceel (of van het gedeelte dat in bezit van het Gasthuis was) naast de kaart geschreven is.

Op de volgende bladzijde staat de verklaring van de kaartsymbolen:

'Ende soe wat weylant is, dat selfde is inder charte heel groen gemaect. Evensoe wat parciële landt nu gebout ende geteelt wordt, dat selfde is mit swarte puntkens geteikent. Alle sloten ende wateren sijn gecoloreert ende geverwet met blau verwe.

Om tselfde perfectelick te verstaen is hyr een exempel tot onderwijs van sullicx ter siden gestelt.

Daer sijn drie parcielen lands gelegen anden anderen, geteikent A. B. C. vande welcke geteikent A. alst gemeten is gewest, ist bevonden viercantich te wesen, behalven dat te een cromme sloet hadde, ende is geteikent D. ende was

3. De legenda op de kaart van Gelderland door Jacob van Deventer. De eerste druk van deze kaart dateert van 1543, maar daar is geen exemplaar van bekend. Deze afbeelding komt van de druk van 1556 (foto: Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel).

telandt soet blijkt bij de stipkens daer in gemaect, hebbende sijn breite int oosten xxii roeden, ende sijn lenckte ofte sijde int noorden xxix R. als men mitten passer tselvede besoecken mach bij de mate gesedt ter sijden ant landt, ende is geteikent E.

Het stuck geteikent B. is oick viercantich, dant heeft een geer int westen geteikent F. Ende is breet naede maet voirscreven xxii R. Ende is weilant alst blijkt bij de groene coluer sonder eenighe swarte stipkens, ende heeft op hem staen een huijs, berch, ende hecke.

Het stuck geteikent C. is een driebant ofte geer, hebbende sijn rechte side lanck lvij roeden, hebbende eenen spitsen hoeck int oosten. Die sloten sijn verscheiden vant lant met blauwe verwe, soet hijr blijkt. Tselfde salmen opserveren inde navolgende charten in dit Register gestelt. Ende soe waer twederhande scale ofte mate geschreven staet, be-teikent dat het landt soe veel Roden inder lanct heeft, datmen hijr int carteren met den sfeer ende mate vande breite, die lenckt nijet op haer proportie stellen en soude mogen.'

Samengevat: wat weiland is, is op de kaart groen gekleurd, akkers zijn in groen met zwarte puntjes aangegeven en sloten en andere waterlopen zijn blauw gekleurd.

In het voorbeeld staan drie percelen, A, B en C getekend. A is vierkant, op een bochtige sloot na (aangegeven met D) en is een akker. In het oosten is dit perceel 22 roeden breed en de lengte in het noorden is 29 roeden, wat blijkt als het met de passer gemeten wordt met behulp van de schaalstok E. Perceel B is ook vierkant, maar heeft een gerende zijde in het westen (F). De breedte is 22 roeden. Het is weiland en er staat een huis, hooiberg en een hek op. Perceel C is driehoekig, de rechte zijde is zeventien roeden lang en er is een scherpe hoek in het oosten. De sloten zijn blauw gekleurd. Op gelijke wijze bekijkt men de kaarten in dit register. Waar er twee schaalstokken staan, daar was het land zo langwerpig, dat bij het karteren op dezelfde maat als de breedte, de lengte niet in verhouding weergegeven kan worden.

Het laatste punt verdient wat nadere toelichting. Sommige percelen hebben een zodanig langwerpige vorm dat bij 'gewone' kartering het perceel er als een dikke lijn uit zou zien, of over meerdere bladzijden getekend zou moeten worden. Pieter Resen vond het een elegante oplossing om voor de lengte van het perceel een kleinere schaal toe te passen dan voor de breedte. De kaart van het perceel krijgt daardoor een meer vierkante vorm. Het is de vraag of dit wel zo'n gelukkige keuze was. Als hij zijn opdrachtgevers al moest uitleggen wat een kaart was, zouden ze dan nog begrepen hebben wat Resen met een dubbele schaal bedoelde? Het is moeilijk na te gaan wat de chronologische volgorde is van de drie bekende kaartwerken van Pieter Resen: de kaart van Vossemeer is gedateerd 1555, het Kartuizerkaartboek is ongedateerd (op een los ingevoegd briefje staat echter dat de landerijen in Vossemeer in 1555 zijn opgemeten) en het cartularium van het Oude Gasthuis is begonnen in 1554, maar bevat ook afschriften geauthentiseerd in 1555.

De kaarten zelf vertonen zodanige overeenkomsten in stijl (onder andere van de passer bij de schaalstok en het handschrift) dat ze ongetwijfeld van een en dezelfde maker zijn. Het merkwaardige is alleen dat

in het cartularium alle kaarten van een schaalstok zijn voorzien en vele daarvan 'tweeschalig' getekend zijn, terwijl van de 22 kaarten in het Kartuizerkaartboek er slechts twee van een schaalstok voorzien zijn (één daarvan 'tweeschalig'). De kaart van Vossemeer heeft een enkele schaalstok met passer.

We nemen aan dat het cartularium het meest recent is en dat Pieter Resen de ervaringen met het karteren voor het Kartuizerklooster gebruikt heeft om zijn werk te vervolmaken. Maar evenzeer kan beargumenteerd worden dat het andersom is, en dat de reacties van zijn opdrachtgevers op de kaarten in het cartularium zodanig waren, dat hij in zijn volgende werk er van afgezien heeft om zo nauwkeurig te werken.

De toelichting en het legendakaartje maken het werk van Pieter Resen bijzonder. Het Utrechtse kaartboekenonderzoek kan mogelijk aan het licht brengen hoe uniek deze bijdrage van Pieter Resen aan de geschiedenis van de kartering geweest is.

Volgens Schilder (1983) komen de eerste legenda's voor op de provinciekaarten van Jacob van Deventer (circa 1500-1575). Die kaarten stammen uit de jaren 1536-1545, en de legenda vindt men in een cartouche op de kaart van het hertogdom Gelre (1543). Er staat:

'Die carte van tvermaerde hertoochdom van Gelre, met die frontieren van alle die landen daer aen roerende oft stotende, bescreven ende gemaect doer bevel ende ten costen van Keyserlycke Maiesteyt. Te weten alle die Steden @ dorpen @ cloosteren @ casteelhuysen @, met alle die scoon excellente rivieren, gemeten ende gestelt nae rechter aert der Geographiæ. Maer soe wat plaetsen dit teyken @ niet en hebben, die selve en syn soe volcomen ende sekerlyck niet geset als dander, om dat men over all niet soe vrylyck die metinge heeft moeghen ghebruycken. Syn nochtans die selve plaetsen beter ende sekerlycker gestelt dan enighe andere carten voertyts by anderen wtgegeven' (de apestaart-tekens staan hier voor verschillende symbolen).

Als Pieter Resen dus al een voorloper wás, dan was er in elk geval een intellectueel klimaat voor dergelijke ontwikkelingen. Maar met zijn methode om de legendatekens in een fictief landschap, een *legendalandje* volgens Mijksenaar (1983), te verklaren, was hij zijn tijdgenoten mijlenver vooruit. En in het eerste gedeelte van zijn tekst geeft hij een definitie van de functionaliteit van de kaart – bij ons weten de eerste keer dat dat onder woorden is gebracht in het Nederlands. Een kaart is een model van de werkelijkheid waaraan je maten en richtingen en vormen van die werkelijkheid kunt aflezen, waar je attribuut informatie aan kunt toekennen en aflezen over eigendom, eigenaren grondgebruik, vegetatie en landmeubilair (hekken, bomen), bebouwing en infrastructuur (wegen).

Hebben we bewijzen voor de inventaris- en planningsfunctie van de hier besproken kaarten van Resen: zijn de kaarten geannoteerd? Staan er opmerkingen in de marge over de vruchtwisseling zoals boeren dat nu ook nog bijhouden, over het aantal beesten dat een weiland kan hebben, over geplande sloten in gebieden die te drassig worden, enzovoort? Is er sprake van metingen die bij opsplitsing van percelen gebruikt zijn om de pacht te bepalen? We hopen dat het antwoord op die vragen zal komen uit het onderzoek van Heere en Storms naar de kaartboeken in archieven in Nederland

en België. Het lijkt mogelijk dat ze in deze documenten sporen zullen vinden van een dergelijk gebruik, waarmee dan tevens de functie van de in dit artikel beschreven kaartgebruikshandleiding onderstreept wordt.

NOTEN

Dit artikel is eerder verschenen onder de titel '16de-eeuwse legendarlandjes als handleiding voor kaartgebruik' in *Kartografisch Tijdschrift* 27 (2001), nr. 4, en als 'Een handleiding voor kaartgebruik uit 1554 van de Delftse landmeter-notaris Pieter Resen' in *Elfde Jaarboek Delfia Batavorum 2001* (Delft, 2002).

1. Gemeentearchief Delft, Archief 97 Oude en Nieuwe Gasthuis, inv. nr. 770 (voorheen 517). Dit cartularium met kaarten was niet bekend aan Huussen et al. (1975). Een cartularium is een verzameling afschriften van eigendomsbewijzen van een klooster.
2. Zie het genealogisch schema in Huussen et al. (1975), blz. 112, gebaseerd op F. Nagtglas, *Levensberichten van Zeeuwen*, Middelburg 1893, dl. 2, blz. 512-513.
3. Pieter Resens kopie is verloren gegaan. In M. Gargon, *Walchersche Arkadia* (Leiden 1715) is een natekening afgedrukt met Resens toelichting.
4. R.A. Zeeland, Middelburg, C. de Waard, *Inventaris van kaarten en teekeningen* (Middelburg 1916), inv.nr. 1160. Donkersloot-de Vrij (1981), nr. 550. Afgebeeld in Huussen et al. (1975), blz. 114-115.
5. Algemeen Rijksarchief, Den Haag, Archieven Delftse Staten-kloosters, Het klooster van den H. Bartholomeus in Jeruzalem, inv.nr. 7. Beschreven door Huussen et al. (1975) en door Donkersloot-de Vrij (1981), kaartboek 22.

LITERATUUR

- Bertin, J. (1967), *Sémiologie graphique*. – Parijs ; Den Haag : Mouton.
- Dainville, Fr. de (1964), *Le langage des géographes*. – Paris : Picard.
- Donkersloot-de Vrij, M. (1981), *Topografische Kaarten van Nederland vóór 1750*. – Groningen : Wolters Noordhoff ; Bouma.
- Huussen, A.H., J.Th.W. van Bracht en J. Dullaart (1975), Pieter Resens kaartboek voor het Delftse kartuizerklooster (ca. 1555). – In: *De Kartuijers en hun Delftse klooster*, red. R. Rothfus en A.J.H. Rozemond. – Blz. 102-120. – Delft : Elmar.
- Mijksenaar, P. (1983), Kanttekeningen bij kaartlegenda's door een grafisch vormgever. – In: *Kartografisch Tijdschrift* 9, nr. 1: 29-39.
- Ormeling, F.J. (1983), Standaardisering van legenda's en bestemmingsplankaarten. – In: *Kartografisch Tijdschrift* 9, nr. 1: 63-68.
- Pouls, H.C. (1997), *De landmeter: Inleiding in de geschiedenis van de Nederlandse landmeetkunde van de Romeinse tot de Franse tijd*. – Alphen aan den Rijn: Canaletto/Repro-Holland.
- Schilder, G. (1983), Historische ontwikkeling van legenda's: een verkenning. – In: *Kartografisch Tijdschrift* 9, nr. 1: 19-28.

SUMMARY

A manual for the use of maps with a 'legend-map' from 1554

A register with title deeds of the Oude Gasthuis (Old Hospital) Delft was made in 1554/55 by the notary and surveyor Pieter Resen (II or III, for neither of whom biographical data are known). In this register Pieter Resen added twelve maps of parcels of land. Since at that time maps were not very common, on the first leaves of the register he wrote a manual how to use the maps and an explanation of the symbols and colours used. The latter is accompanied by a 'legend-map': a map of a fictitious piece of land where, by means of characters, the symbols and colours used are explained.

KAART EN KUNST

VAN DE ZEVENTIEN PROVINCIEËN DER NEDERLANDEN

Met een beknopte geschiedenis van de Nederlandse kartografie in de 16de en 17de eeuw.

– H.A.M. van der Heijden

De belangstelling voor de oude kaarten van de Nederlanden is de laatste jaren ook buiten de kring van verzamelaars en specialisten op het gebied van de kartografie sterk toegenomen. Daarom is de gedachte gerezen een boek te maken voor een bredere lezerskring dat een keuze en een beschrijving biedt van de belangrijkste en mooiste kaarten van de Nederlanden en van hun provinciën. Twee aspecten staan daarbij voorop. Een kaart kan inhoudelijk en esthetisch waardevol zijn. Het kan ook gebeuren dat zij belang heeft als fase in de ontwikkeling van de Nederlandse kartografie.

Daarnaast is het de bedoeling in eenvoudige maar verantwoorde vorm een overzicht te geven van de geschiedenis van de Nederlandse kartografie en haar voornaamste makers. Dat hierbij de afbeelding van de kaart een grote rol speelt, ligt voor de hand.

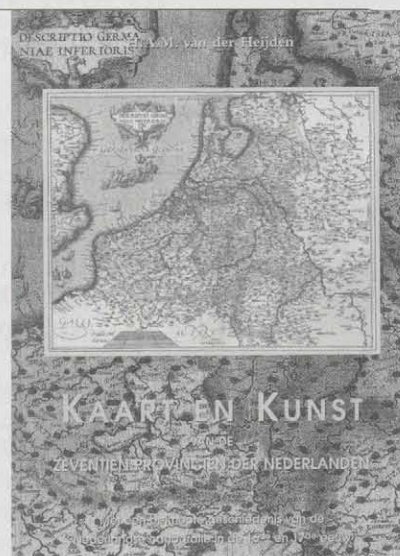
Formaat : 23 x 32 cm

Omvang : 152 pagina's met 81 afgebeelde kaarten, waarvan 27 in kleur

Gebonden: met garen in een harde papieren band, bedrukt in kleur

ISBN 90 6469 768 X

Prijs: € 45,-

CANALETTO / REPRO-HOLLAND

Postbus 107 - 2400 AC Alphen aan den Rijn
tel. 0172-444667 fax 0172-440209

Jan van Roon (1872-1930), veelzijdig, kritisch topograaf

De redactie van het *Kartografisch Tijdschrift* merkte in haar aflevering 1999-3 op, dat de integrale geschiedenis van de kartering van Indonesië nog geschreven moet worden. Voor een ieder die zich in deze historie wil verdiepen, staan talrijke bronnen ter beschikking. Eerder in het *Kartografisch Tijdschrift* is getracht een overzicht van deze bronnen te geven (Ormeling, 1989). Tal van stafleden van de Topografische Dienst in voormalig Nederlands-Indië hebben zich in verslagen en artikelen met de kartering van de archipel beziggehouden. Hun pennenvruchten zijn verspreid over een reeks geschriften onder meer in het voormalige *Indisch Militair Tijdschrift*, in het *Tijdschrift van het Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap* en in de 'Bijdragen van Gemengde Aard' in de sedert 1905 verschenen *Jaarverslagen* van de dienst. Geen hunner heeft blijk gegeven van een veelzijdiger belangstelling en kennis van zaken dan Jan van Roon.

Jan van Roon (1872-1930).

De artikelen van Jan van Roon handelen over zowel historische, landmeetkundige en geografische als organisatorische onderwerpen. De laatste categorie is daarom zo interessant omdat daarin de zwakke kanten en tekortkomingen van de koloniale karteringsdienst worden behandeld, aspecten die in de officiële berichtgeving nauwelijks aan de orde komen.

Prof. dr. F.J. Ormeling sr., emeritus-hoogleraar in de kartografie, overleed kort vóór het ter perse gaan van dit nummer.

Loopbaan

Van Roon werd in 1872 geboren in Gouda. Hij koos voor een loopbaan bij het Koninklijk Nederlands Indisch Leger (KNIL) en arriveerde in 1894 als infanterie-officier in Indië. Na vijf jaar troependienst, onder meer in Atjeh waar hij de Militaire Willemsorde verwierf, ging hij na een aanvullende opleiding, afgesloten door examens en proefperiode, in 1901 over naar de Topografische Dienst (TD). In deze omgeving heeft hij zich ten volle kunnen ontplooiën. Vooral in de periode 1911-1919, waarin hij fungeerde als hoofd van de Opleidingsbrigade van de TD (opgericht in 1896), heeft hij veel tot stand gebracht. Naast de zorg voor aanvulling van het personeel had deze brigade als zware neventaak de herziening van de uit 1853-1869 daterende kaarten van Midden-Java. Dit omvatte de hertriangulatie der secundaire punten en der tertiaire driehoeksnetten. Dat bij deze herkartering, die niet meer op 1:20.000 maar op 1:25.000 werd uitgevoerd, de Bonne-projectie werd vervangen door de polyeder-projectie voegde extra moeilijkheidsfactoren toe. Voorts werd hem de leiding toevertrouwd van de voortzetting van het primaire Java-net over Bali en Lombok.

Open Formatie Topografische Dienst

De Topografische Dienst, in 1907 afgescheiden van de Generale Staf en verheven tot een zelfstandig legeronderdeel onder het Departement van Oorlog, was van meet af aan opgezet als zogenaamde 'open formatie'. Dat wil zeggen dat in de personeelsbehoefte werd voorzien door officieren van andere wapens (infanterie, cavalerie, artillerie of genie), die zich vrijwillig meldden en na een aanvullende opleiding, examens en 'practische beproeving' bij de Dienst te werk werden gesteld. Zij bleven de promotie volgen van het legeronderdeel, waarvan zij afkomstig waren. Hierdoor ontstonden ongelijke promotiekansen. Het kon gebeuren dat een officier, afkomstig van de cavalerie, eerder promotie maakte dan zijn oudere collega die van de infanterie kwam. Na enige jaren bij de TD werkzaam te zijn geweest keer-

den zij in de regel naar hun wapen terug. Alleen enkele officieren, bijzonder geschikt om later met een der hoofdbetrekkingen te worden belast, konden hun carrière bij de TD blijven vervolgen. Dit impliceerde dat voor de meesten van hen geen levenstaak was weggelegd, hetgeen de ambitie voor een topografische werkring met zijn maandenlange tournees, lichamelijk ongemak en sociaal isolement verder negatief beïnvloedde. De gevolgen waren niet uitgebleven! In de *Jaarverslagen* van de dienst wordt telkens officieel geconstateerd dat de aanvulling van officieren veel te wensen overliet hetgeen resulteerde in een bijna chronisch tekort. Het besluit om burgerambtenaren, zelfs buitenlanders, voor officiersbetrekkingen aan te trekken heeft dit euvel niet voldoende kunnen verhelpen.

In de loop der jaren is herhaaldelijk op de nadelen van deze situatie, die de vorming van een vast corps van topografen in de weg stond, gewezen. Ook van Roon heeft zich intensief met dit probleem beziggehouden. De jonge officieren - zo merkte hij op - werken zich onvoldoende in het vak in en houden de ontwikkeling op vakgebied niet bij. Als chef van de Opleidingsbrigade trachtte hij daarin verandering te brengen door de vakwetenschappelijke vorming van de aan zijn zorgen toevertrouwde kandidaten aan te moedigen en tegelijkertijd hun identiteit als officieren van de Topografische Dienst en daardoor het korpsgevoel te versterken.

De wens tot omvorming van de dienst tot een gesloten dienstvak met een eigen promotie werd jarenlang door de overheid genegeerd. Pas nadat de Tweede Kamer er aan te pas was gekomen, werd de TD in 1924 bij Koninklijk Besluit een gesloten formatie, echter slechts voor de oudste elf officieren, wier promotie werd gekoppeld aan die der Infanterie.

Kaarten voor bestuursdoeleinden

Van Roon was een vurig pleitbezorger voor de betekenis van goed kaartmateriaal voor civiele doeleinden, een ongebruikelijk geluid in een door militairen gecreëerde en door hun belangen overheerste dienst. In een interessant betoog in de *Indische Gids* van 1908 wijst hij op het belang van kaarten voor bestuursaangelegenheden, veiligheid, landbouw en nijverheid, verkeer (weg- en spoorwegaanleg), waterstaat, boswezen en mijnbouw. Topografische kaarten moeten derhalve bruikbaar zijn voor alle takken van staatsdienst.

Waterpassingen

Een volgend thema waarmee Van Roon zich bezighield was dat der nauwkeurigheidswaterpassingen. Hij betreurde het dat deze metingen in Nederlands-Indië achterwege waren gebleven. De op topografische kaarten voorkomende hoogtecijfers waren ontleend aan trigonometrische hoogtemetingen. Deze werden voldoende geacht voor militaire en algemene economische belangen doch bepaald niet voor technische diensten zoals de Irrigatiedienst en de Geologische Dienst. Voor Java ontbrak een algemeen vergelijkingsvlak zoals het N.A.P., ten opzichte waarvan de hoogteligging der punten kon worden bepaald. Voor zover daar waterpassingen werden uitgevoerd, geschiedde dit op partiële schaal door verschillende diensten onafhankelijk van

elkaar. In de Residentie Pekalongan hadden bijvoorbeeld de TD, de Irrigatiedienst en de Semarang-Cheribon-tramtaatschappij ieder een eigen nulpunt! Hoewel dienstchef Kolonel Musch (1909-1920) goed gedocumenteerd de regering op het belang van waterpassing attent maakte duurde het tot 1925 eer dat hiermee systematisch werd begonnen. In 1930 werden zij wegens bezuiniging echter weer gestaakt.

Residentiekaarten

Het was ook Van Roon die de in uit de 19de eeuw stammende, destijds veel geroemde Residentiekaarten van Java en Madoera op de korrel nam. Zoals in een vorige aflevering van *Caert-Thresoor* uiteengezet (Ormeling, 2000), bekritiseerde hij het drukke kaartbeeld en de primitieve reliëfvoorstelling van deze op onvoldoende driehoeksmeting gebaseerde serie. Voorts stelde hij vast dat bij herdrukken nauwelijks rekening was gehouden met grensveranderingen zodat de naam Residentiekaarten niet meer op zijn plaats was. Mede zijn kritiek leidde er toe dat de serie, die tot 1914 bleef verschijnen, tenslotte gestaakt werd.

Luchtkartering

De doorbraak van de fotogrammetrie als karteringsmethode maakte Van Roon niet meer mee. Belangstellend volgde hij de proefnemingen in Nederlands-Indië waar reeds in de jaren 1920 de mogelijkheden werden onderzocht of luchtfoto's tot wiskundig zuivere kaarten konden worden omgewerkt. De eerste resultaten waren niet onverdeeld gunstig en hoewel een systematische luchtkartering van het teneiland Bangka beter resultaat opleverde bleef Van Roon sceptisch over het nieuwe medium vanwege de zwaar beboste Indische terreinen. In 1927 gaf hij wel toe dat de aerofotogrammetrie nuttige diensten kon bewijzen, doch het zou zijns inziens nog wel jaren zal duren eer zij de traditionele wijze van karteren op bevredigende wijze kon vervangen of zelfs op ruime schaal kan aanvullen.

Activiteiten in Nederland

Teruggekeerd in Nederland werd hij als man van gezag op topografisch gebied door diverse instanties geraadpleegd. Al spoedig werd hij benoemd tot lid van het algemeen bestuur van het KNAG. Toen in 1927 een hernieuwde poging werd gedaan om het plan voor een *Atlas van Tropisch Nederland* van de grond te krijgen, volgde zijn verkiezing tot lid (later secretaris) van de nieuwe redactiecommissie. Vervolgens trok Van Roon van leer tegen foutieve voorstellingen in het buitenland van de stand der kartering van de archipel. Hoewel de *Jaarverslagen* van de TD op ruime schaal internationaal werden verspreid (onder meer dat van 1929 aan dertig buitenlandse karteringsdiensten en aan 26 bibliotheken), bleven misvattingen in onder meer de Franse en Britse geografische literatuur (bijvoorbeeld in het *Geographical Journal*) hinderlijk.

Voorts werd Van Roon verzocht te adviseren inzake het eind jaren 1920 aan de orde zijnde streven tot verbetering van de werkrelatie tussen de Dienst der Militaire Verkenningen en de Topografische Inrigting, waar de in

het terrein gemeten minuutbladen gereed werden gemaakt voor reproductie en vermenigvuldiging. In een lijvig rapport over deze materie getiteld *De grondslag der officiële kaarten van Nederland getoetst aan moderne eischen* bleef hij luchtkartering afwijzen. Was het in Indië de tropische vegetatie, die hem deed twijfelen aan de bruikbaarheid, thans was het klimaat de beperkende factor voor het maken van luchtfoto's. Wat nog zwaarder woog was dat hij bleef vasthouden aan het beginsel dat kadasterkaarten dienden als grondslag van de topografische kaart en voor de vervaardiging van dit basismateriaal achtte hij luchtkartering onbruikbaar. Zijn conclusies en aanbevelingen bezorgden hem hier te lande waar juist recentelijk uit proefnemingen was gebleken dat fotogrammetrie als techniek voor de vervaardiging van de topografische kaart 1:25.000, goed voldeed, van geodetische zijde een lawine van scherpe kritiek. Hierdoor was zijn rol in Nederland feitelijk uitgespeeld. Mocht hij ooit gedacht hebben, zoals in zijn rapport doorschemert, chef te worden van de geplande samenvoeging van de beide diensten (die inderdaad in 1932 tot stand kwam), dan kon hij dat wel vergeten. Intussen had de inspanning van het werken aan het vermelde rapport zijn reeds wankele gezondheid verder verslechterd. Hij stierf op 31 januari 1930. Tot zijn genoegdoening was hem in 1929 de titulaire rang van luitenant-kolonel toegekend.

LITERATUUR

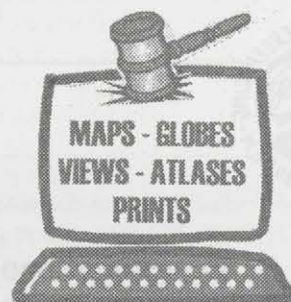
- Dieperink, J.W. (1929), *Opmerkingen over het Rapport Van Roon*. – 18 blz. in machineschrift. – Aanwezig bij Topografische Dienst, Emmen.
- v. H. (1912), De Topographische dienst als zelfstandig dienstvak en zijne open formatie. – In: *Indisch Militair Tijdschrift* 43: 271-285.
- Jaarverslagen van de Topographische Dienst in Nederlandsch Indië, 1905-1939.*
- Lamster, J. (1930), J. van Roon †. – In: *Tijdschrift van het Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap* 47, 2: 273-375.
- Ormeling sr., F. J. (1989), Triangulatie, opneming en kartering in voormalig Ned. Oost-Indië. – In: *Kartografisch Tijdschrift*, 15, 2: 37-48.
- (2000), De Residentiekaarten van Java en Madoera. – In: *Caert-Thresoor* 19, 2: 45-49.
- Roon, J. van (1911), Langs nieuwe banen. – In: *Indisch Militair Tijdschrift* 42: 965-968.
- (1908), De Topografische dienst in Nederl.-Indië als bestuursmiddel. – In: *De Indische Gids* 19: 1483-1500.
- (1916), De taak van den Topografischen Dienst, Een anti-kritiek. – In: *Indisch Militair Tijdschrift* 47: 273-285.
- (1927), *De grondslag der officiële kaarten van Nederland getoetst aan militaire eischen*. – 94 blz met bijlagen. – In stencilvorm aanwezig bij Topografische Dienst, Emmen.
- Schuitenvoerder, H. J. K. (1929), In Memoriam J. van Roon. – In: *Jaarverslag Top. Dienst Ned.-Indië*, blz 87-91.

SUMMARY

Jan van Roon (1872-1930), a versatile and critical topographer

Jan van Roon was employed by the Topographische Inrichting (topographical survey) of the former Dutch East Indies. In this service, dominated by the military, he was an advocate for the use of topographical maps for civil purposes. Also he worked on geodetic levelling and the accuracy of the maps of the residencies. After his return to the Netherlands in the 1920s he sat on the Board of the Royal Geographical Society (KNAG) and was involved in the improvement of the topographical mapping of the Netherlands. Because he persisted in using cadastral maps as the basis for topographical mapping, and rejected aerial survey, his role was soon obsolescent.

Swaen.com

PAULUS SWAEN
INTERNET MAP-AUCTIONS

May 17-28th, 2002

September 1-10 / November 1-12

www.swaen.com

Email: paulus@swaen.com

Tel. Paris/France +33 (6) 1474.1165

Fax +33 (1) 3478.2159

IMAGO MUNDI

The International Journal for
the History of Cartography

IMAGO MUNDI is the only international scholarly journal solely concerned with the study of early maps in all its aspects. The illustrated articles, in English with trilingual abstracts, deal with all facets of the history and interpretation of maps and mapmaking in any part of the world, at any period.

Each annual volume includes:

- Articles
- Bibliography
- Reports, notices and obituaries
- Book reviews
- Chronicle

IMAGO MUNDI is published each summer.

The cost of the annual volumes is as follows:

Vols 43 (1991) onwards	£30 (US\$60)
Vols 27-42	£25 (US\$50)

Prices are inclusive of surface postage.

For further details see:

<http://ihr.sas.ac.uk/maps/imagen.html>

To order send £30 (US\$60) to: IMAGO MUNDI, c/o The Map Library, The British Library, 96 Euston Road, St Pancras, London NW1 2DB, United Kingdom.

ANTIQUARISCHE BOEKEN- PRENTENHANDEL

INKOOP VERKOOP S.C. LEMMERS

von Bönninghausenlaan 16
2161 ET Lisse
Telefoon 0252-415332
Giro 1344413

**Zeer grote topografische
collectie prenten van
Nederland van 1500 tot 1900:**

- Stads- en dorpsgezichten.
- Landkaarten.
- Beroepenprenten.
- Gemeentekaartjes.
(van J. Kuiper, ± 1865).

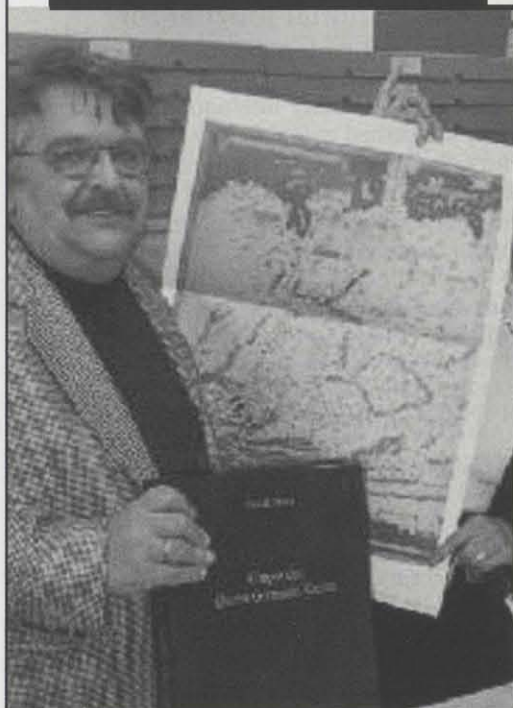
Boeken van 1500 tot 1900:

- Topografie Nederland.
- Lokale beschrijvingen.
- Vogelboeken.
- Bloemenboeken.
- Beroepenboeken.
- Bijbels.
- Atlassen.

In verband met variabele openingstijden is een
telefonische afspraak aan te bevelen.

Verschenen:

Corpus der älteren Germania-Karten

Ein annotierter Katalog der
gedruckten Gesamtkarten des
deutschen Raumes von der
Anfängen bis zum 1650.

- Peter H. Meurer

*Tekstdeel 515 pagina's met 316 afbeeldingen
Kaartenmap met 151 kaarten, waarvan 7 in kleur.*

Prijs € 295,-

ISBN 90 6469 756 6
Canaletto/Repro-Holland B.V.
Postbus 107
2400 AC Alphen aan den Rijn
telefoon 0172 444 667 - fax 0172 440 209

Thresoortjes

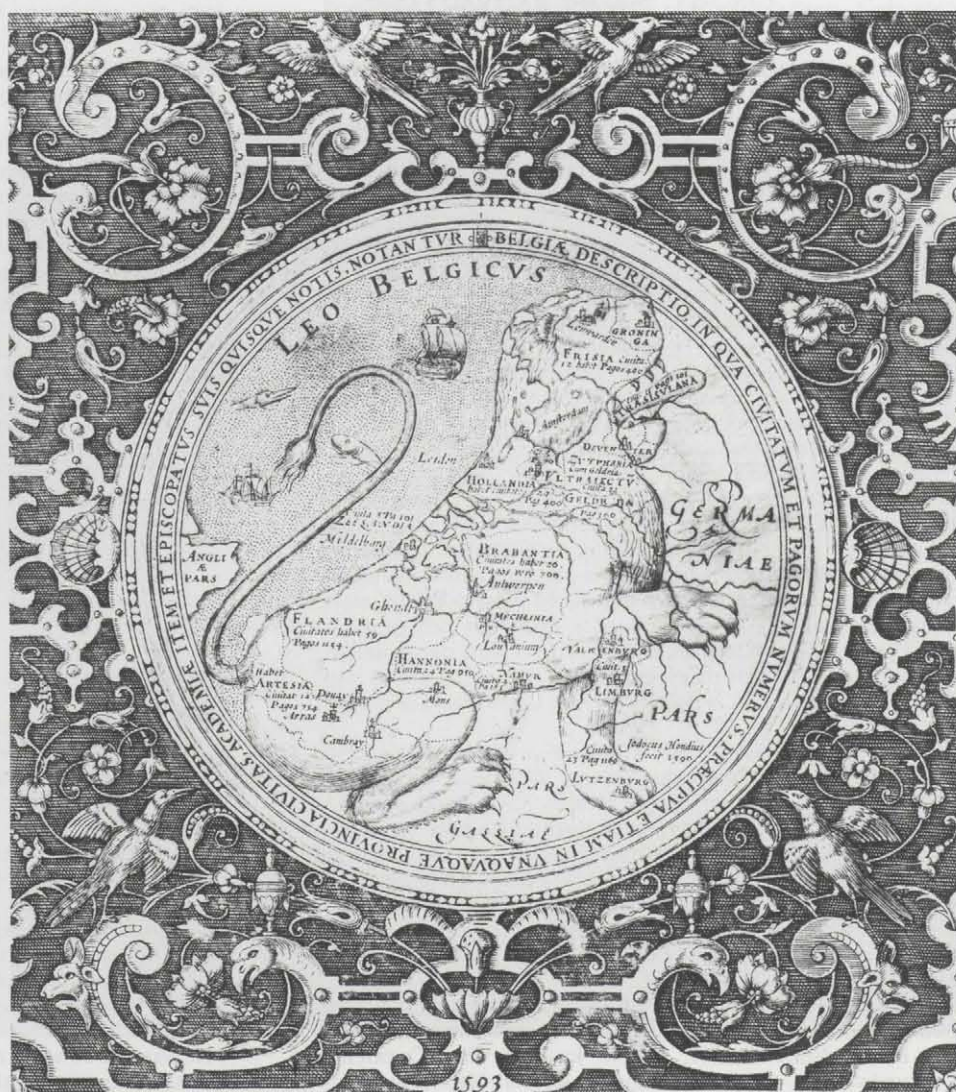
Inzendingen voor deze rubriek, waarin ruimte is voor korte en luchtige historisch-kartografische bijdragen, aan:
Caert-Thresoor, dhr. J.W.F. Voogt, Universiteit Utrecht, FRW-Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht.
 E-mail: j.voogt@geog.uu.nl

Een onbekende Leo Belgicus

In 1992 publiceerde Günter Schilder de vijf ronde kaartjes, die Jodocus Hondius in 1590 in Londen had gegraveerd en die hij in 1593 in Amsterdam van een bijzonder fraaie groteske sierrand had voorzien.¹ Het waren kaartjes van circa negen millimeter middellijn van de wereld, Europa, Frankrijk, Engeland en van de Nederlanden in de vorm van de Leo Belgicus. Afgezien van de serie die door Schilder in de Nationale Bibliotheek te Madrid aangetroffen waren, bleken er nog twee

te bestaan. Het bleek ook spoedig, dat er afdrukken waren verschenen zonder de groteske sierrand. Shirley had het ronde wereldkaartje reeds aangetroffen en beschreven en hij vermeldde daarvan twee exemplaren.² Daarnaast had hij een kopie van het wereldkaartje gevonden dat als uitgever de naam droeg van Hans Woutneel ('H. W. Excu') en dat mede ondertekend werd door de graveur William Kip ('Willielum Kip Scul').³ Hij bevond dat er drie exemplaren van bewaard gebleven waren, alledrie 1602 gedateerd.

Voorals de fraaie Leo Belgicus met de sierrand (zie afbeelding

1. Leo Belgicus mét sierrand, Jodocus Hondius 1590/1593.

1) trok de aandacht. Een rond leeuwenkaartje zonder rand werd tot nu toe niet gevonden. In de *Yale University Library Gazette* verscheen onlangs een artikel van Elisabeth Fairman over een aan kaarten en atlassen rijk legaat.⁴ In dit legaat komt een klein oblong octavo atlasje voor met kaarten van de counties van de Britse Eilanden zonder titelpagina en zonder inhoudsopgave; vermoedelijk dus een 'atlas factice'.⁵ De kaarten van deze counties zijn gegraveerd door Petrus Kaerius, waarschijnlijk te Amsterdam tussen 1605 en 1610. Als kaart 5 bevindt zich in dit atlasje een leeuwenkaartje van dezelfde omvang als het Hondius-kaartje met de ondertekening 'H.W. Excu' en W: kip. Scul' (zie afbeelding 2).⁶ Het wordt aan Kaerius toegeschreven. Het lijkt echter geen twiifel, dat bovengenoemde Hans Woutneel en William Kip ook dit kaartje hebben gemaakt en uitgegeven en dat het dus – evenals de andere ronde kaartjes zonder sierrand – in Engeland tussen 1590 en 1602 is gemaakt en verschenen.

Het leeuwenkaartje van Woutneel en Kip is een nauwkeurige kopie van het Hondius-kaartje. De randtekst is identiek en de opsomming van steden en dorpen in de Nederlandse provincies is letterlijk gelijk. Toch is het kaartje van een andere koperplaat afgedrukt. In de belettering en vooral in het sierschrift zijn duidelijke verschillen te zien; de schepen en zeemonsters zijn anders. Het cursiefschrift van de aantallen steden en dorpen mist de elegantie van dat van Hondius. De leeuw is bovendien in een andere hoek op het blad geplaatst dan bij Hondius.

John (of Hans) Woutneel en William Kip zijn in de Engelse kartografie geen onbekenden. Hans Woutneel (werkzaam 1580-1614) was een Vlaming die als graveur in Londen werkte. Hij nam deel aan het graveren van de Engelse 'county'-kaarten die in de jaren 1602-1603 werden gedrukt, bekend zijn onder de naam 'Anonymous series of Maps' en in het Brits Museum en in de Royal Geographical Society bewaard worden. Waarschijnlijk behoort het exemplaar, dat zich in het legaat voor de Yale University bevindt, ook tot deze categorie 'Anonymous series of Maps'.

Ook William Kip (werkzaam 1585-1635) heeft aan de collectie 'county'-kaarten meegewerkt. Er zijn van hem nog een kaart van Hertfordshire (1585), enkele kaarten voor Camden's *Britannica* (1607) en een 'Anglia descripta' (1635) bekend.

Het feit dat tevens Kaerius zijn bijdrage aan dit project van county-kaarten heeft geleverd en dat het eerste ronde kaartje van Jodocus Hondius stamt, is een aanwijzing voor de samenhang en samenwerking tussen deze vier kaartmakers.

Dit kleine leeuwenkaartje was tot nu toe onbekend. Het bestaan van de twee ronde kaartjes, die door Woutneel en Kip gesigneerd zijn, leidt tot het vermoeden dat er nog meer van hun hand kunnen worden gevonden. Voor welk doel die ronde kaartjes gemaakt zijn, is nog altijd niet geheel duidelijk. Wel staat vast dat alle exemplaren zonder groteske sierrand in een atlas factice zijn aangetroffen en zij zullen dus vermoedelijk als losse uitgaven zijn bedoeld. Het leeuwenkaartje van Hondius moet in Nederland ook zonder sierrand bekend zijn geweest, want het onbeholpen kaartje dat in een pamflet *Het Spaens Europa*, toegeschreven aan Ellert de Veer, in 1598 werd afgedrukt⁷ en dat qua omvang, inhoud en tekening het evenbeeld is van Hondius' kaartje, is overduidelijk een slechte kopie daarvan.

Henk van der Heijden

NOTEN

1. Günter Schilder, An unrecorded set of thematic maps by Hondius. – In: *The Map Collector* 59 (Summer 1882): blz. 44-47.
2. Rodney Shirley, *The Mapping of the World: Early printed World Maps*. – London, 1983, nr. 164.
3. Idem, nr. 235.
4. Elisabeth Fairman, 'Wherein all Trauailers may understand how to direct their Voyages': Maps and atlases at the Yale Center for British Art from the bequest of Paul Mellon. – *Yale University Library Gazette* 75, nos. 3-4 (April 2001), blz. 134, afb. 12.
5. Dikte 1,5 cm., hoogte 12,4 cm, breedte 14,8 cm.
6. Het kaartje wordt bewaard in het Yale Center for British Art. Paul Mellon Collection onder de signatuur 'PM Bequest / M&A van den Keere'.
7. Zie Van der Heijden, *Leo Belgicus: An illustrated and annotated carto-bibliography*. – Alphen aan den Rijn, 1990, Kaart 28, blz. 103.

Van koperplaat tot potbodem

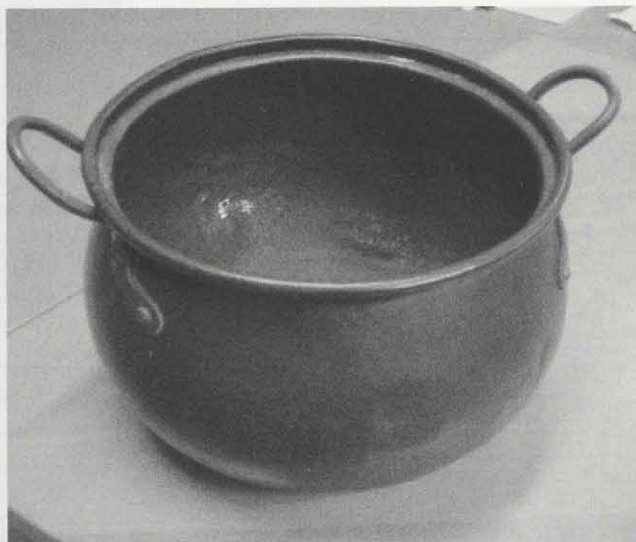
'... en toen bekeek ik die pot eens goed en zag ik letters op de onderkant staan. Er liepen ook lijntjes ...' – ik raakte meer geïnteresseerd in het verhaal van mijn kapper – '... het was een landkaart.'

Die koperen pot stond al een aantal jaren in de kamer bij zijn vader, die hem bij gelegenheid gekocht had van een boer in de Alblasserwaard. Nooit was de onderkant door één van de familieleden goed bekeken. 'Ik loop even mee, ... dat kan ... mijn volgende klant vergeet vermoedelijk zijn afspraak.' En inderdaad, tussen de drie pootjes ontdekte ik een plaat die door een koperslager onder de bodem was gerecycled. Met strijklicht erop zag ik meteen in spiegelschrift 'Hertogdom Kleve'.

Het was een gedeelte van een kaart, maar wat was eraf gesneden door de koperslager? Betrof het heel Noord-Brabant of alleen maar het oostelijk deel? De decoratie rond de legendacartouche herkende ik en de stijl bracht me naar '... rond 1800'.

Op de Kaartenzaal van de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen in Utrecht kwam ik niet verder. Toen viel *Caert-Thresoor* nummer 3 van de 19de jaargang in de bus met daarin het artikel van Ineke Kuyer, *De beeldbank van de Brabant-Collectie op internet*. Na een paar maal intoetsen zonder het gewenste resultaat, zoals 'Grave', 'Ravenstein', lukte het met 'Vierlingsbeek'. Daar verscheen de kaart met in de cartouche in de linkeronderhoek: NIEUWE KAART DER MEIJERIJ VAN 's HERTOGENBOSCH | Geteekend door | Steph. Hanewinckel | Predikant te | Vierlingsbeek | 1803 | Te Nijmegen Bij | J.C. Vieweg.

Met deze kennis vond ik al snel in de Ackersdijkcollectie van de Kaartenzaal te Utrecht een afdruk van de koperplaat. Cornelis van Baarsel heeft hem gegraveerd, het formaat is 28,5 bij 34 centimeter. De vier Meyerijsche kwartieren zijn inge-

De bewuste koperen pot.

kleurd: 'Maasland' en 'Oosterwijk' in tinten groen, 'Kempenland' in een rode en 'Peelland' in een gele kleur. Het kader rond de kaart is ook geel gekleurd. In het kader linksonder staat in lopend schrift: '51 Graden Noorder Breedte'. De coördinaten in het kader zijn '51° tot 51°40' N.B. en 23°10' tot 24°20' O.L.' (bedoeld: van de meridiaan van Tenerife). De legenda in de rechter bovenhoek kon ik toen ook lezen (die is door de koperslager te hardhandig bewerkt; de traditionele icoontjes laat ik maar achterwege): 'Grote Steden - Kleine Steden - Forten en Sterktens - Kerkdorpen of Hoofdplaatsen - Gehugten

De tot potbodem verwerkte koperplaat van de Nieuwe Kaart Der Meijerij Van 's Hertogenbosch.

Detail van een afdruk van de koperplaat.

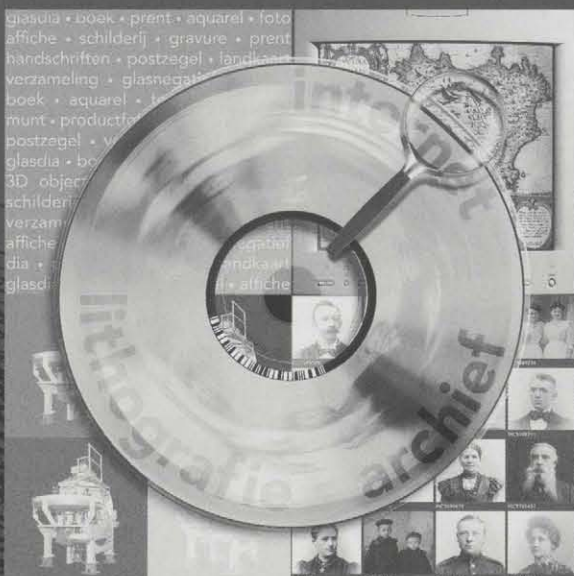
waar Kapellen staan of gestaan hebben - Buurtschappen zonder Kapellen - Kastelen of Herenhuizen - Bouwvallen - Watermolens - Windmolens - Grensscheidingen - Scheidingen der vier Meijerijse Kwartieren.'

Hoe deze koperplaat vanuit Nijmegen in de Alblasserwaard terecht is gekomen heb ik niet geprobeerd te achterhalen.

Piet Broeders

Digitalisering elk denkbaar origineel

glasdia • boek • prent • aquarel • foto
affiche • schilderij • gravure • prent
handschriften • postzegel • landkaart
verzameling • glasnegatief
boek • aquarel • tekening
munt • productfoto
postzegel • wettelijke
glasdia • boek
3D object
schilderij
verzameling
affiche
dia • foto
glasdia

PICTURA IMAGINIS
DIGITALISERING VAN BEELDARCHIEVEN BV

digitaal procédé

Het zoeken, tevoorschijn halen en bekijken van beelden of teksten in archieven is vaak een tijdrovende operatie.

We willen snel en doeltreffend over de gevraagde informatie beschikken en dan ook nog het liefst vanaf de plek waar het ons het beste uitkomt. Wij van Pictura Imaginis hebben een digitaal procédé ontwikkeld waardoor dat mogelijk wordt.

database als vervanging van de ladenkast

Een modern geconserveerd archief is een kostbaar bezit.

Niet alleen voor diegenen die er dagelijks verantwoordelijkheid voor dragen. Veel verschillende doelgroepen moeten er ook hun voordeel mee kunnen doen. De door Pictura Imaginis vervaardigde database van ieder gedigitaliseerd archief verhoogt de toegankelijkheid voor alle gebruikers enorm.

Zoeken is eenvoudiger, gaat veel sneller en het oproepen van gevonden informatie is opeens een peulenschil.

Digitale beelden ziet u 4x groter in topkwaliteit op uw scherm dan het origineel.

- advisering, implementatie en trajectbegeleiding
- publicatieprojecten (internet, drukwerk)
- database toepassingen

de hoefsmid 13 - 1851 PZ Heiloo - tel: 072 53 20 444 - fax: 072 53 20 400 - e-mail: info@pictura-im.nl - www.pictura-im.nl

@ la Carte

Deze rubriek vestigt de aandacht op bijzondere internetsites met betrekking tot de historische kartografie. De ene keer wordt één bijzondere pagina besproken, de andere keer een aantal sites met een gemeenschappelijk thema. Tips kunnen gemaild worden aan de samenstellers van deze rubriek: Elger Heere (e.heere@geog.uu.nl) en Martijn Storms (m.storms@geog.uu.nl). Via de website www.maphist.nl/ct/alacarte/index.html zijn alle hieronder vermelde links direct aanklikbaar.

Zoals u ongetwijfeld weet is 2002 het jaar van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC). Ook @ la Carte kan uiteraard niet achter blijven. In deze aflevering wordt de internet-site van de *Atlas Mutual Heritage* besproken. In deze *Atlas* treft u een groot aantal plattegronden en kaarten aan van gebieden, die onder invloed van de VOC (en overigens ook van de West-Indische Compagnie (WIC)) stonden. Deze site is samengesteld door het Algemeen Rijksarchief, de Atlas Van Stolk, de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en het Rijksmuseum Amsterdam, die veel archiefmateriaal van de VOC bezitten. Het kaartmateriaal bevindt zich met name onder de archiefstukken van het Algemeen Rijksarchief. In de Atlas Van Stolk en het Rijksmuseum bevinden zich veel gezichten op eilanden en kusten. De bijdrage van Monumentenzorg bestaat vooral uit fotomateriaal. In deze @ la Carte richten we ons met name op het kaartmateriaal.

Op het Engelstalige beginscherm is een link naar de database ('search the AMH Data-bank'). Vervolgens kan men kiezen voor een Nederlandstalige of een Engelstalige versie. Er kan gezocht worden op de ingangen plaats (zowel de moderne als

de historische toponiem), vervaardiger en instelling (de vier die hierboven zijn genoemd). Er is ook een gecombineerde zoekmogelijkheid ingebouwd, al ontgaat ons het nut daarvan. Wat helaas niet mogelijk is, is een zoekmogelijkheid op type document (bijvoorbeeld op kaart of op foto).

De navigatiemogelijkheden binnen de site zijn beperkt. Als er bijvoorbeeld op 'Batavia' gezocht wordt, verschijnt er een resultatenlijst. Als er op één van de resultaten doorgelinkt wordt is het niet meer mogelijk om direct weer terug naar de resultatenlijst te gaan. Knoppen als 'terug naar zoekresultaten' en 'opnieuw zoeken' hadden niet misstaan. Een ander puntje van kritiek zijn de beperkte inzoomniveaus. Dit zijn de drie niveaus 'volledige afbeelding', '2x vergroot' en 'maximaal vergroot'. De eerste twee niveaus zijn vaak niet scherp. Bij een maximale vergroting hangt de daadwerkelijk verkregen schaal af van de grootte van de originele kaart. Bij erg grote kaarten zijn de teksten op dit niveau nog altijd onleesbaar.

Toch is de *Atlas Mutual Heritage* een erg mooie en professioneel opgezette site. Een breed scala aan archiefmateriaal met betrekking tot de VOC en WIC is beschikbaar gesteld en dit neemt nog altijd toe. Naast de afbeeldingen zelf zijn er uitgebreide beschrijvingen toegevoegd. Juist de samenwerking van verschillende instellingen is iets dat toegejuicht kan worden. Op deze manier kan er zoveel mogelijk informatie over één bepaald onderwerp bij elkaar gebracht worden.

Genoemde site:
Atlas Mutual Heritage:
www.atlasmutualheritage.nl

zegel van Hendrik van Breda, 1252

Vijfde European Map Fair

in samenwerking met het Breda's Museum

"Breda 750 jaar"

herdenking van het ontstaan van de stad

22 - 23
november
2002

Deze in Nederland georganiseerde kaarten-beurs vindt reeds voor de vijfde maal plaats in de prachtig gerestaureerde Grote of Onze Lieve Vrouwe Kerk in het historisch centrum van Breda. Het aantal deelnemende handelaren is sinds de eerste beurs gestadig gegroeid van 16 in 1998 tot 27 in 2001. Van het begin af aan bestond er een zeer gevarieerd aanbod. Dit omvatte losse kaarten en prenten, kaarten in passe-partout of ingelijst, zeldzame atlanten, een ruime selectie moderne naslawaerken; verder globes zowel origineel als in facsimile en omvangrijke wandkaarten. Naast antiquaren waren er onder de deelnemers steeds restauratie-ateliers en non-profit-instellingen inzake de historische cartografie.

De Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden is er vier maal in geslaagd ter begeleiding van de beurs een aantrekkelijke tentoonstelling te organiseren. De eerste drie maal slechts gedurende de beursdagen. Sinds 2001 is daarvoor wat meer tijd in de Grote Kerk ter beschikking gekomen. De eerste maal luidde het thema "Ghemeten en Ghesneden", een ontmoeting met oude, mooie Nederlandse kaarten, aangevuld met een uniek aantal meetinstrumenten dank zij de bijdrage van de geodetische stichting "De Hollandse Cirkel". De tweede tentoonstelling toonde een collectie stadsplattegronden en stadsaanzichten. In het jaar 2000 was het onderwerp in het Keizer Karel-jaar "Keizer Karel en de Leeuw", over de oorsprong van de cartografie en de Leo Belgicus. In het laatste jaar was de tentoonstelling gewijd aan de cartografie in het werk van Ludovico Guicciardini "Beschrijving van de Nederlanden", naar aanleiding van het verschijnen van het grote werk "Guicciardini Illustratus". Van de laatste twee tentoonstellingen is door de Stichting in samenwerking met Uitgeverij Canaletto een rijk geïllustreerde catalogus uitgegeven, een van 64 en een van 80 pagina's als aanzet van een geplande reeks "Cartografia Historica". Deze catalogi zijn nog steeds verkrijgbaar.

Dit jaar zal de Vijfde European Map Fair in het teken staan van het zevenhonderdvijftigjarig bestaan van Breda als stad. In het jaar 1252 kreeg een kleine nederzetting aan de samenloop van de rivieren de Mark en de Aa of Weerijds in westelijk Brabant van Hendrik, Heer van Breda, het recht vrijgesteld te zijn van de jaarlijkse bede. Het was het eerste stadsrecht van de nederzetting waaruit een volwaardige stad zou groeien. In het kader van een hele reeks festiviteiten die van mei af een aanvang nemen, zal van 27 september t/m 1 december in het Breda's Museum een grote collectie cartografische en topografische documenten en afbeeldingen onder de titel "Breda in Kaart" worden tentoongesteld, die de lotgevallen van zevenhonderdvijftig jaar Breda'se geschiedenis in beeld brengen. De tentoonstelling in de Grote Kerk die met de Vijfde European Map Fair gepaard gaat, zal eveneens op het thema "Breda in Kaart" zijn afgestemd. In samenwerking met Breda's Museum zal een rijk geïllustreerd boek van 96 bladzijden verschijnen onder dezelfde titel.

Informatie

- over de Vijfde European Map Fair op het Secretariaat van de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden, Meysberg 12, 4861 BP Chaam, tel. 0161-492008; fax 0161-492794; e-mail avegeraat@hotmail.com
- over "Breda 750" <http://www.bredadigitaal.nl/breda750>; <http://www.breda-museum.nl>

Stichting

HISTORISCHE CARTOGRAFIE
VAN DE NEDERLANDEN

Varia Cartographica

Inzendingen voor deze rubriek aan: drs. Lida Ruitinga, Bibliotheek Vrije Universiteit, Kaartenverzameling, De Boelelaan 1103, 1081 HV Amsterdam, fax (020) 444 5259, e-mail: A.H.Ruitinga@ubvu.vu.nl

21st International IMCoS-Symposium in Amsterdam

De International Map Collectors' Society (met zetel in Londen) heeft Amsterdam gekozen als plaats voor het 21ste Symposium, dat zal plaatsvinden op 29 september, 30 september, 1 oktober en 2 oktober 2002.

Het symposium staat open voor leden van IMCoS en ook voor niet-leden; de inschrijvingskosten bedragen tot 1 juni aanstaande € 295,-. Na 1 juni bedragen de inschrijvingskosten € 355,-. Voor 'accompanying persons' zijn deze bedragen respectievelijk € 250,- en € 295,-.

Het programma begint op de dag van aankomst (29 september) met een rondleiding door het Amsterdams Historisch Museum (aanvang 15.00 uur), gevolgd door een welkomstborrel in het restaurant aldaar. Het eigenlijke symposium gaat (op maandag 30 september) van start in het West-Indisch Huis met een aantal lezingen over polderkartografie, waarna 's middags een bezoek zal worden gebracht aan het Hoogheemraadschap Delft of Leiden (de groep wordt opgedeeld). Op de terugweg zal een kort bezoek worden gebracht aan een poldertechnisch relevante plaats 'in the field'. Motto van de dag: 'Our maps are right, but we must change the land'.

Op dinsdag vinden presentaties plaats als aanloop naar de VOC: 'Discover the world, but your maps are all wrong'. In de namiddag staat een bezoek aan het Rijksmuseum op het programma.

De woensdag begint met een boottocht naar het Nederlands Scheepvaartmuseum, waar het programma wordt voortgezet met lezingen over de navigatie naar de Oost en de lokale kaartenproductie in Batavia: 'We have found new lands and seas, now we need maps and charts'. Daarna kan de tentoonstelling van het Museum worden bezocht. Om 15.00 uur wordt het symposium aldaar officieel gesloten. 's Avonds om ongeveer 19.00 uur vindt het Annual Dinner plaats in Hotel The Grand.

De kosten van het symposium zelf, koffie en thee, busvervoer en entree zijn – evenals de kosten voor het diner – bij de prijs inbegrepen. Ook voor de welkomstborrel hoeft niet betaald te worden.

Op donderdag gaat een tweetal toeristische trips van start, die tegen kostprijs worden georganiseerd voor wie daaraan mee wil doen (terugkomst zaterdag rond 15.00 uur).

Voor nadere inlichtingen: Hans D.A. Kok, Poelwaai 15, 2162 HA Lisse; telefoon/fax: 0252-415227; e-mail: Hanskok@introweb.nl

Beperkte beschikbaarstelling Leidse bijzondere collecties in 2002

Voorafgaand aan de inhuizing van het Prentenkabinet (eind 2002) zullen in de Leidse universiteitsbibliotheek het gekluiseerd magazijn en de bijzondere studiezalen heringericht worden. Dit brengt een beperkte beschikbaarstelling met zich mee van het materiaal uit de westerse en oosterse bijzondere collecties.

In de periode van 2 tot en met 30 september 2002 (week 36-39) zullen de bijzondere collecties *in het geheel niet beschikbaar* zijn. Voor het publiek wordt een *tijdelijke inzageruimte* gecreëerd in het Open Magazijn (kelder), met *beperkte dienstverlening* voor de oosterse collecties, de westerse handschriften en gedrukte werken. Nadere berichtgeving hierover volgt binnenkort. De Collectie Bodel Nijenhuis is tot en met 30 september 2002 *niet toegankelijk* voor publiek. Wel is mogelijk atlassen aan te vragen en te raadplegen.

Schenking landkaarten Atlas van Stolk

Het artsenechtpaar Blonk-van der Wijst hebben hun collectie van meer dan 200 oude kaarten van Nederland onlangs geschonken aan de Atlas van Stolk in Rotterdam. Het is een schitterende aanwinst voor de Atlas van Stolk. In de collectie prenten en tekeningen over de Nederlandse geschiedenis bevinden zich vele belegeringskaarten en zinnebeeldige afbeeldingen waar de collectie Blonk heel mooi bij aansluit.

Uniek

De collectie Blonk geeft een overzicht van kaarten van Nederland en is, voor zover bekend, de meest complete verzameling kaarten over de 'Republiek der VII Provinciën'. Veel exemplaren zijn met de hand gekleurd. De oudste dateert uit 1615 en is vervaardigd door Pieter van den Keere. De meest recente is een Duitse kaart uit 1810-1813, de periode waarin Nederland onder keizer Napoleon was ingelijfd bij Frankrijk. Van de bekende 17de-eeuwse Amsterdamse drukkerij-uitgeverij Blaeu is een gekleurde kaart voorzien van een Spaanse tekst, bedoeld voor de buitenlandse markt. Deze kaart behoort tot de Spaanse editie van de beroemde *Atlas Major*.

Interessant aan de collectie Blonk is dat er een groot aantal kaarten van buitenlandse uitgeverijen aanwezig zijn, zoals de Engelse kaart *Holland or the VII United Provinces from the latest observations* uit circa 1720 en de *Charte des Königreichs Holland* gedrukt te Weimar in 1807. De kleinste kaart meet 8,5 bij 5,5 centimeter en is van de 18de-eeuwse Italiaanse graveur Bonatti, waarschijnlijk gemaakt voor een almanakje. Eén van de grootste exemplaren, meer dan een meter breed, is een Engelse kaart van Herman Moll: *Map of the United Provinces, or Netherlands* van omstreeks 1710. Aan de rechterkant van deze kaart zijn gezichten op Amsterdam, Middelburg en Groningen, een kaart van Rotterdam, een plattegrond van de fundamente van het Romeinse fort Brittenburg en een afbeelding van Paleis Het Loo in vogelvlucht.

Publicaties

De heer en mevrouw Blonk zijn niet alleen verzamelaars. Vorig jaar verscheen van hun hand het belangrijke naslagwerk *Hollandia Comitatus*, een compleet overzicht van alle gedrukte landkaarten van het oude graafschap Holland. Momenteel werkt de heer Blonk, in samenwerking met H.A.M. van der Heijden, aan een publicatie over de kaarten

Eén van de door het echtpaar Blonk-Van der Wijst aan de Atlas van Stolk geschonken kaarten van Nederland. Deze kaart is uitgegeven door Halma.

van Nederland *Oude kaarten der Republiek der VII Provinciën 1615-1794* die in 2003 zal verschijnen. Bij de presentatie van dit boek in museum Het Schielandshuis zal de tentoonstelling *Schenking collectie Blonk* geopend worden.

Locatie

De Atlas Van Stolk, museum Het Schielandshuis bevindt zich in de korte Hoogstraat 31 te Rotterdam-centrum. Telefoon: 010-2176767. Internet: www.hmr.rotterdam.nl / www.atlasvanstolk.nl

Tentoonstelling

Kaarten van Amsterdam 1866-2000

Van 4 oktober tot en met 1 december 2002 organiseert het Gemeentearchief Amsterdam de grote overzichtstentoonstelling *Kaarten van Amsterdam 1866-2000*. Dit naar aanleiding van de publicatie van de wetenschappelijke catalogus over de Amsterdamse kartografie vanaf 1866 - het jaar dat Van Niftrik zijn plannen in kaart brengt - tot nu.

Naast de spectaculaire kaart van Van Niftrik zullen verschillende andere groot formaat plattegronden worden geëxposeerd, zoals de kaart van Scheltema (1900) en de Arcamkaart (1995). Andere topstukken zijn de kaart van Kalff (1875), het uitbreidingsplan van Van Eesteren (1935) en de 1:1.000-serie van Publieke Werken.

Rectificatie

In het artikel *Kaarttekeningen voor 'Londen' (Caert-Thresoor 21.1, 2002, blz. 9-14)* van de heer M.G. Niessen is ten opzichte van het manuscript een regel weggevallen. Op bladzijde 13 staat boven het tussenkopje 'transport': 'De Sectie Militaire Geschiedenis van Defensie beschikt over een vrijwel complete collectie van de door Sectie V van de OD in de jaren 1943-'45 gemaakte tekeningen. Kopieën van deze tekeningen bevinden zich in de Kleine Alexander-kazerne aan de Waalsdorperweg 25-35 in Den Haag.'

Hieraan moet toegevoegd worden: 'Deze kopieën zijn daar in te zien na een tevoren gemaakte afspraak met de heer Van der Meer of mevrouw Oorschot (telefoon: 070-3165241).'

Cruquius-museum opgeknapt

Het Cruquius-museum in de gelijknamige plaats heeft recentelijk een opknappbeurt gekregen. Het gemaal Cruquius is een voormalig stoomgemaal van de Haarlemmermeerpolder met de oorspronkelijke stoommachine.

Sinds de Middeleeuwen werd door dijkbreuk en ontvening van de omliggende gebieden het Haarlemmermeer almaar groter. Er kwamen plannen tot droogmaking en hiermee werd

in 1849 daadwerkelijk begonnen. De Cruquius was één van de drie stoomgemalen. In 1932 werd deze ingericht als museum van industriële archeologie en sindsdien niet meer als zodanig gebruikt. Dankzij de inspanning en bijdragen van velen is het nu echter weer mogelijk de machine, de balansarmen en enkele pompen in beweging te zien, weliswaar niet met behulp van stoom, maar hydraulisch aangedreven. Op 4 juni aanstaande vindt de officiële opening plaats.

Van de gelegenheid is gebruikgemaakt om het museum zelf ook een opknappbeurt te geven. Onlangs is de expositieruimte vergroot en kreeg het museum een nieuwe entree en filmzaal. Een instructieve tentoonstelling geeft een beeld van Nederlands strijd tegen het water. Met behulp van kaarten, foto's en bewegende beelden, maar ook van bewegende modellen en voorwerpen wordt die geschiedenis zichtbaar gemaakt. Centraal staat een grote maquette van Nederland waarop wordt getoond wat er zou gebeuren als de dijken, bijvoorbeeld bij stormvloed, zouden breken. Een andere maquette laat de inrichting van een polder zien.

De kaarten van het museum bevinden zich gedeeltelijk in het archief van het museum en gedeeltelijk in het gemeentearchief in Hoofddorp.

In de vroegere opzichterswoning is thans een theehuis gevestigd. Gemaal en theehuis worden omgeven door een aantrekkelijke, parkachtige tuin.

Rondleidingen en groepsbezoeken: na afspraak.

Museum de Cruquius, Cruquiusdijk 27, 2142 ER Cruquius tel.: 023-5285704, www.noord-holland-tourist.nl/nl/museumplein
Openingstijden in 2002: 1 april tot 1 november, maandag tot en met vrijdag 10.00-17.00 uur, zaterdag, zondag, feestdagen 11.00-17.00 uur. Parkeerplaatsen aanwezig, openbaar vervoer: Connexion lijn 140.

Nico Israel (1919-2002) en

Ferdinand J. Ormelings sr. (1912-2002)

Vlak vóór het sluiten van de inleverdatum van de kopij voor dit nummer vernam de redactie van *Caert-Thresoor* de droevige berichten van het overlijden van de antiquaar Nico Israel (1919-2002) en de emeritus-professor kartografie Ferdinand J. Ormelings sr. (1912-2002). Beiden hebben zich tijdens hun loopbaan bijzonder verdienstelijk gemaakt voor onder meer de geschiedenis van de kartografie. Van de hand van Ormelings sr. staat in dit nummer van *Caert-Thresoor* bijvoorbeeld nog een artikel. Het komende nummer bevat In Memoriams, waarin nader aandacht wordt geschonken aan leven en werk van Israel en Ormelings sr.

Besprekingen

Het Groene Hart in kaart

/ Mevr. Drs. C.W. Hesselink-Duursma. – Gouda:

Streekarchief Hollands Midden, 2000. – geen ISBN. – Prijs f 39,95.

De cd-rom is te bestellen door storting van f 43,95 op gironummer 606763 t.n.v. Streekarchief Hollands Midden te Gouda, of af te halen in de studiezaal van het streekarchief.

De Bommelerwaard in kaart / S.E.M. van Doornmalen

(ed.). – Zaltbommel: Stichting Vrienden van het Streekarchief Bommelerwaard, 1999. – geen ISBN. – Prijs € 11,34 (f 25,-).

De Bommelerwaard in kaart 2: Rivieren en landerijen /

S.E.M. van Doornmalen (ed.). – Zaltbommel: Stichting Vrienden van het Streekarchief Bommelerwaard, 2001. – ISBN 90 806332 1 6. – Prijs f 25,- (exclusief verzendkosten). De cd-rom is te bestellen bij het streekarchief.

De laatste jaren zijn er enkele cd-roms verschenen waarmee bepaalde archieven (een deel van) hun oude kaartencollectie presenteren. Een dergelijke digitale ontsluiting van kaartmateriaal heeft twee voordelen. Enerzijds kan het kaartmateriaal bij een breed publiek onder de aandacht worden gebracht, anderzijds neemt de noodzaak af om de vaak kwetsbare originele kaarten te raadplegen.

Eén van de archieven, die een dergelijke cd-rom heeft uitgebracht, is het Streekarchief Hollands Midden. Uit de kaartencollectie van het Streekarchief is een dertigtal kaarten gekozen,

die een representatief beeld geven van de ruimtelijke ontwikkeling van Gouda en omgeving. De kaarten zijn verdeeld in overzichtskaarten, stadskarten en thematische kaarten. Bij de overzichtskaarten zijn ook enkele bladwijzers opgenomen. Door een gebrekkige topografische ondergrond en het ontbreken van de mogelijkheid om twee kaarten tegelijk in beeld te brengen, is het nut van deze bladwijzers echter beperkt. Bij de stadskarten is vooral veel materiaal van de stad Gouda te vinden. Het begrip 'stadskart' wordt hier overigens erg ruim genomen, want onder deze noemer zijn onder andere ook een paar gemeentekaartjes van J. Kuijper en een tweetal manuscriptkaarten van de Gouwe opgenomen. De thematische kaarten zijn onderverdeeld in infrastructurele kaarten en kaarten met betrekking tot de waterstaat.

Het Streekarchief Bommelerwaard heeft inmiddels zelfs twee cd-roms uitgebracht. Bij de eerste cd-rom is getracht om alle kernen in de regio op kaart in beeld te brengen en een indruk te geven van de rijkdom aan soorten kaarten door de eeuwen heen. Er zijn twintig kaarten opgenomen. Deze zijn, in tegenstelling tot de cd-rom van het Hollands Midden, niet gecategoriseerd.

Voor de tweede cd-rom van de Bommelerwaard is voor een thematische aanpak gekozen. De inhoud bestaat uit twaalf dorpskaarten en zeventien rivierkaarten (zes van de Waal uit 1871 en elf van de Maas uit 1874). De groep dorpskaarten is een verzameling 18de-eeuwse manuscriptkaarten. Meestal gaat het hierbij om perceelsgewijze karteringen. De term dorpskaarten is echter wat ongelukkig gekozen, omdat het meestal om landerijen gaat. Als de cd-rom opgestart wordt verschijnt er een overzicht in beeld van de landmeters die de 'dorpskaarten' op de cd-rom vervaardigd hebben.

Deze cd-rom is overigens ook op internet te zien (www.tensingsks.com/Archief/index.htm).

De techniek van de drie besproken cd-roms is verzorgd door Tensing SKS. Qua opzet en lay-out verschillen de drie producten dan ook nauwelijks. Wat opvalt is de hoge resolutie van de gescande kaarten. Zelfs bij ver inzoomen blijft het beeld nog scherp. Dit is het grootste pluspunt van deze cd-roms. De digitale kaarten doen nauwelijks onder voor de originelen. Daarnaast moet gezegd worden dat de viewer erg snel werkt en dat is natuurlijk altijd prettig voor de gebruiker. Minder te spreken ben ik over de gebruikersinterface. Bij de eerste cd-rom van de Bommelerwaard uit 1999 ontbreekt zelfs een uitleg over het gebruik van de knoppen. Bij de andere twee schijfjes, uit 2000 en 2001, is dit gelukkig in het boekje toegevoegd. Verder is het jammer, dat er maar één kaart tegelijk in beeld kan komen. De mogelijkheid om twee kaarten van hetzelfde gebied naast elkaar te leggen, wordt dus niet geboden. Ook kunnen de kaart en de bijbehorende beschrijving niet gelijktijdig in beeld worden gebracht. In het inhoudsmenu verschijnt een beschrijving van de kaart in beeld als een kaart wordt geselecteerd. Bij het openen van die kaart verdwijnt deze informatie echter. Door dit soort gebrekkigheden zijn de cd-roms nogal statische producten. Ze zijn erg handig als je een bepaalde kaart nodig hebt, bijvoorbeeld voor een onderzoek, maar anders ben je vrij snel uitgekeken. Bij de cd-roms van de Bommelerwaard ontbreken bladwijzers. Het handigste zou zijn als de bladwijzers 'clickable' zouden zijn, en je op die manier direct bij de gewenste kaart terecht zou komen. Misschien dat hier bij toekomstige uitgaven rekening gehouden kan worden.

Martijn Storms

Een nuttig en profijtelijk boekje voor alle geographen / Gemma Frisius; met een inleiding en nabeschaouwing door H.C. Pouls. – Delft : Nederlandse Commissie voor Geodesie, in samenwerking met Stichting De Hollandsche Cirkel, 1999. – (Publ.nr. 37). – 44 blz. – ISBN 90 6132 268 5.

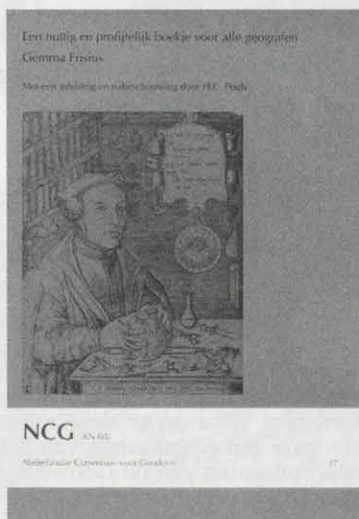
In 1533 verscheen van de hand van Gemma Frisius het traktaat *De locorum describendorum Ratione*, een fundamenteel werk in de geschiedenis van de kartografie en ook van de land- en instrumentenkunde. In de 16de eeuw verschenen diverse Nederlandstalige drukken van dit werk. De eerste daarvan dateert uit 1537 en draagt de titel: *De Cosmographie van Pe Apianus En hoemè de Carta der Landscapè maect vā Gēma Physio bescreve [...] nu ierst in 't Duytsche gesedt*. Van deze editie is een exemplaar aanwezig in de bibliotheek van het Maritiem Museum in Rotterdam. Latere Nederlandstalige drukken dateren uit 1545, 1553, 1573, 1592, 1598 en 1609.

Onlangs bracht de Hollandse Cirkel een heruitgave van dit traktaat uit met een commentaar van H.C. Pouls. Hierdoor is de tekst van dit in bibliotheek kringen als zeldzaam bestempeld boekje beter toegankelijk gemaakt. Bovendien is het grote voordeel van deze heruitgave het gekozen moderne lettertype. Het oude gotische schrift van de oorspronkelijke uitgave is voor onze ogen meer vermoeiend en ongebruikelijk en soms misleidend.

Na een bondige inleiding wijdt Pouls aandacht aan het werk van Petrus Apianus en schetst het in zijn tijd. Daarbij gaat hij ook in op de lengtebepaling uitgevoerd met 'klokken'. Dit werd voor het eerst en eveneens door Gemma Frisius beschreven in de uitgave van 1553, waarbij het principe werd vastgelegd. Men heeft echter moeten wachten tot Harrison een klok ontwierp, die voldoende nauwkeurig was om de lengteligging met voldoende zekerheid te kunnen bepalen. Daarop volgt een beschrijving van het leven van Gemma Frisius met zijn voornaamste bijdragen, waarbij wordt aangegeven, dat *De radio astronomico et geometrico liber* eveneens uitgegeven werd in 1545, 1557, 1558 en 1598 en de *Astrolabo catholico liber* in 1556 en eveneens in 1583. In een nabeschaouwing geeft de heer Pouls tot slot inzicht in de door Frisius beschreven methodes en instrumentarium.

Bij deze heruitgave wil ik nog wel enkele kanttekeningen plaatsen. Allereerst blijft onduidelijk waarom de heer Pouls vertrokken is van de latere uitgave in het Nederlands uit 1598 voor zijn analyse en commentaar. Hij meldt in zijn inleiding slechts de Nederlandse edities van 1598 en 1603, uitgegeven bij Cornelis Claesz. te Amsterdam. Verder spreekt de heer Pouls over de 'voorwaartse insnijding' (bladzijde 29). Deze term wordt meer gebruikt in de Zuidelijke Nederlanden dan de algemene term van 'driehoeksmeting', die als een veel meer omvattende term wordt gebruikt onder de Moerdijk. Mij verwondert daarbij ook, dat niet verwezen wordt naar de eerste uitgevoerde triangulatie door Snellius en beschreven in de *Eratosthenes Batavius* in 1617, eveneens uitgevoerd in onze Zeventien Provinciën, 85 jaar na de theoretische beschrijving van de methode te boek gesteld door Gemma Frisius, in de uitgave door Johannes Grapheus van februari 1533.

Op bladzijde 30 stelt Pouls dat Gemma Frisius nimmer een instrument ontworpen heeft met een ingebouwd kompas. Dit lijkt mij onjuist, daar in dezelfde periode in het 'Astrolabium Catholicum' wel een kompas aanwezig was en er nog instrumenten van de 16de eeuw zijn overgebleven met een ingebouwd kompas. Eveneens vinden wij astrolabia met ingebouwd kompas van de Arscenius-familie (neven van Gemma Frisius die in zijn atelier hebben gewerkt.).

Ondanks deze tekortkomingen, is het boek een aanwinst. Dankzij deze publicatie is tegen een bescheiden prijs een fundamentele Nederlandse tekst op het gebied van de 16de eeuwse landmeetkunde voor een breder publiek beschikbaar gekomen.

Jan de Graeve
directeur International Institution for the
History of Surveying and Measurement

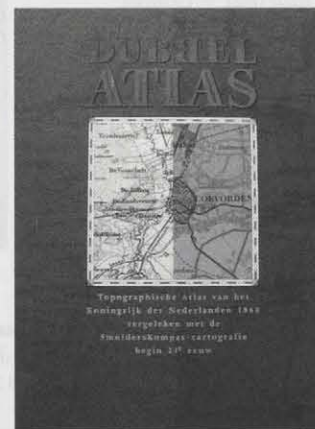
Topografische Dubbelatlas; Topographische Atlas van het Koninkrijk der Nederlanden 1868 vergeleken met de SmuldersKompas-cartografie begin 21e eeuw / onder redactie van J.F.G. Eberhardt en drs. Machteld Siegmann-Boers. – Amsterdam : Buijten & Schipperheijn, 2001. – 96 blz.; ill. in kl. – ISBN 90 5881 034 8 – Prijs f 95,- / € 43,11.

Sinds kort is Nederland een opmerkelijke atlas rijker: de *Topografische Dubbelatlas*. Opmerkelijk, omdat het eigenlijk twee atlases in één band zijn. De ene atlas is een facsimile van de *Topographische Atlas* uit 1868. De tweede atlas toont de situatie anno 2001 op kaarten, die speciaal voor deze atlas vervaardigd zijn. De bladindeling is daarbij dezelfde als die van 1868, waardoor een vergelijking mogelijk wordt. Het boek dient opengeslagen te worden als vierluik, zodat de oude en de nieuwe kaart naast elkaar komen te liggen. De moderne atlas is echter van achter naar voren ingebonden, wat handig zou moeten zijn bij het bladeren. Ik waarschuw u echter alvast, dat u ongetwijfeld de verkeerde kant op zal gaan bladeren!

De kaarten worden voorafgegaan door een uitgebreide tekstuele inleiding. Hierin wordt kort ingegaan op de achtergronden van het Topographisch Bureau en de druktechnieken in de 19de eeuw. Daarnaast wordt er uitgebreid ingegaan op de ontwikkeling van het toerisme en het transport. Mijns inziens is deze inleiding nogal eenzijdig, met name omdat de topografische kaart 1:200.000 van 1868 niet bedoeld was als toeristenkaart of wegenkaart. De tekst over de trekvaart tussen Amsterdam en Haarlem is overigens wel een mooi voorbeeld van de veranderde verkeerssituatie in het gebied rond het tegenwoordige Noordzeekanaal.

De moderne kaarten zijn speciaal voor deze atlas ontworpen. In het woord vooraf wordt gezegd dat beide atlases behalve schaal en stijl met elkaar gemeen hebben dat ze ongebruikelijk gedetailleerd zijn. In werkelijkheid komt alleen de schaal overeen. Van de stijl is slechts het lettertype vergelijkbaar. Het belangrijkste verschil in stijl is dat de kaart uit 1868 in zwart-wit en de moderne kaart in kleur is. De moderne kaart lijkt veel meer op de ANWB-wegenkaarten 1:200.000 uit de eerste helft van de 20ste eeuw, die overigens wel een topografische kaart als ondergrond hadden. Persoonlijk denk ik dat het in oude stijl weergeven van de huidige geografie eerder verwarring schept, dan bijdraagt aan een betere vergelijking met een oude kaart.

Dat de gedetailleerdheid vergelijkbaar zou zijn is al helemaal niet terecht. De nieuw ontworpen kaart toont veel minder detail dan de supergedetailleerde kaart uit 1868. De vraag, waarom er voor de atlas geen bestaande kaart met een schaal van 1:200.000 gebruikt is, dringt zich dan ook al snel op. Waarschijnlijk is de meeste tijd en energie gaan zitten in het ontwikkelen van het nieuwe kaartbeeld. Daardoor is het eindproduct ook zo duur geworden. Daarnaast voegt deze *Dubbelatlas* niet echt iets toe aan wat er al is, namelijk de veel grootschaligere *Grote Historische Atlas van Nederland 1:50.000* en *Grote Topografische Atlas 1:50.000* van Wolters-Noordhoff. Toch durft de uitgever te beweren dat de *Dubbelatlas* een uniek vergelijkingsmiddel is. De *Dubbelatlas* is een ambitieus project, dat helaas te duur uitgevallen is.

Martijn Storms

Atlas Blaeu-van der Hem

Reactie op de bespreking in *Caert-Thresoor* 21 (2002), nr. 1, blz. 29

In de laatste alinea van de bespreking van de eerste twee delen van onze catalogus van de *Atlas Blaeu-Van der Hem* schrijft Jan Mokre: 'De auteurs hebben – in weerwil van de tot nu toe gebruikelijke praktijk – besloten de omvang van de atlas vast te stellen op 46 delen in 42 banden'. De vier supplementbanden, die het totaal op vijftig (in 46 banden) brengen, worden niet in de catalogus opgenomen.

De *Atlas Blaeu-Van der Hem* en de bibliotheek van Agatha van der Hem, dochter en erfgename van Laurens van der Hem, is in 1730 geveild door de boekhandelaar Adriaan Moetjens. Hij had er veel belang bij de atlas zo duur mogelijk te verkopen en ging er daarom toe over de atlas als een integraal geheel te presenteren. Hij had dertig voltooide atlasbanden gekregen, een twaalfal portefeuilles met voor de atlas bedoeld materiaal en een ongebundelde stapel prenten en tekeningen waarvan hij een drietal appendices kon maken. Om deze vijftien delen te kunnen inpassen in het geheel en om de atlas aan te passen aan de eisen van zijn tijd veranderde Moetjens de oorspronkelijke volgorde van de delen. Hij volgde hierin het modernste voorbeeld uit zijn eigen tijd, Pieter van der Aas *Galerie Agréable*. Als gevolg van deze ingreep lijkt het of de portefeuilles een integraal onderdeel van de atlas uitmaakten. Met Van der Hems bedoelingen strookte dit waarschijnlijk slechts gedeeltelijk. Bij deze aanpassing bleef het echter niet. Moetjens voegde hieraan vervolgens toe een portefeuille met tekeningen van (voornamelijk) Roelant Savery. Deze werd verkocht als deel 46. Na de veiling van de atlas liet Moetjens het materiaal in de portefeuilles binden: niet in vijftien, maar in twaalf banden.

Onder de prentboeken die Agatha van der Hem van haar vader had geërfd, behoorde een drietal fraai gebonden banden met afbeeldingen van gebouwen die onder Lodewijk XIV tot stand waren gekomen. Agatha bewaarde deze boeken vermoedelijk bij de atlas, hoewel de bindingen duidelijk maken dat zij daarvan geen integraal onderdeel uitmaakten. Eén van deze boeken werd door Moetjens aan de atlas als deel 7 toegevoegd. De andere twee delen werden vervolgens samen met nog een tweetal gebonden prentboeken uit Agatha's bibliotheek aangeboden als een waardevolle aanvulling op de atlas. Dit was geheel volgens de vroeg-18de-eeuwse mode, waarbij in verzamelatlassen niet alleen de geografie en topografie een rol speelden, maar ook andere zaken zoals ge-

schiedenis en afbeeldingen van festiviteiten. In het verleden zijn deze boeken veelvuldig betiteld als de vier supplementdelen van de *Atlas Blaeu-Van der Hem*. Met Van der Hems atlas, een geografisch en topografisch overzicht van de wereld zoals die in het derde kwart van de 17de eeuw bekend was, hebben zij echter niets te maken.

Er zijn enkele argumenten aan te geven waarom deze vier extra banden wel of niet moeten worden gepubliceerd. In de eerste plaats kunnen zij niet als integraal onderdeel van de atlas beschouwd worden. Bovendien bevatten zij geen oorspronkelijk materiaal. Mogelijke redenen om juist wel te publiceren zijn allereerst, zoals ook blijkt uit de tot nog toe verschenen literatuur, van emotionele aard. De banden zijn bijzonder fraai gebonden en bovendien, evenals de atlas, gedeeltelijk door Dirck Jansz. van Santen ingekleurd. Wanneer deze prentboeken uit Van der Hems oorspronkelijke verzameling gepubliceerd zouden worden, zou de publicatie aangevuld moeten worden met tientallen andere prentboeken die zich eveneens in Van der Hems oorspronkelijke verzameling bevonden en eveneens door Van Santen waren ingekleurd. Zouden in dat geval niet ook de tekeningen uit Van der Hems verzameling gepubliceerd moeten worden? Het einde zou zoek zijn.

We ontkomen er niet aan een bepaalde toestand waarin de atlas heeft verkeerd als basis te nemen, ook al behoren verschillende andere (eerdere en latere) toestanden tot de mogelijkheden. Het is onze keuze geweest ons te beperken tot de atlas zoals die door Moetjens in 1730 als een integraal geheel werd aangeboden. Het is ons inziens de beste manier om een indruk te kunnen geven van Van der Hems levenswerk. Een publicatie van de prenten en tekeningen uit Van der Hems bezit is wellicht iets voor de toekomst, maar zal onmogelijk de vorm van een integrale catalogus kunnen aannemen.

De bespreker heeft gelijk wanneer hij stelt dat deze argumentatie beter in het eerste deel van de catalogus gepubliceerd had moeten worden. Als reden daarvoor kan aangevoerd worden dat de inleidingen slechts als een korte toelichting bij de catalogus dienen en dat de geschiedenis van de atlas uitgebreid aan de orde komt in *De Atlas Blaeu-Van der Hem: De verzamelde wereld van een 17de-eeuwse liefhebber*, waarop Erlend de Groot in 2001 promoveerde. Gepland wordt de handelseditie van dit proefschrift in 2003 gelijk met het vijfde en laatste deel van de catalogus uit te geven, zodat de vijf catalogusdelen en het proefschrift een integrale serie vormen.

Erlend de Groot – Peter van der Krogt

NOG LEVERBAAR:

Enkele complete jaargangen
en losse nummers van

CAERT-THRESOOR

TJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE KARTOGRAFIE IN NEDERLAND

Postbus 68

2400 AB Alphen aan den Rijn

Telefoon 0172 - 44 46 67

Restauratieatelier Paul Peters B.V.

Op het terrein van de kartografie bieden wij een in brede kring erkende expertise ten dienste van de conservering en restauratie van

○ **GLOBES**
en verwante objecten,

○ **KAARTEN**
(ook zeer grote formaten tot ca. 350 x 350 cm),

○ **ATLASSEN** en **STEDEBOEKEN**

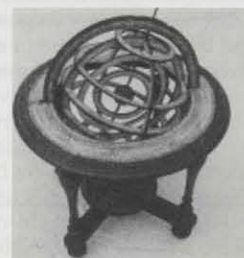
Object-specifieke, passief-conserverende restauratie van papier, incunabelen en oude drukken, grafiek, kerkelijke en overheidsdocumenten, charters en zegels, uit alle tijden.

Restauratieatelier Paul Peters B.V.
is lid van de VeRes, de VAR en de IADA
(International Association of
Book and Paper Conservators).

Ons dochterbedrijf **Iris Antique Globes**
verkoopt historisch belangrijke en
decoratieve globes uit het midden van
de 17e tot het midden van de 20e eeuw.

Op www.paulpeters.demon.nl maakt u
kennis met een keuze uit de steeds
wisselende voorraad.

Bezoekadres van beide bedrijven:
Weverweg 9, 6961 KM Eerbeek.
Telefoon: 0313 65 44 66, fax: 0313 65 58 82.
www.paulpeters.demon.nl - www.irisglobes.nl

**WIJ ZIJN GEÏNTERESSEERD IN DE AANKOOP VAN (BESCHADIGDE, INCOMPLETE)
GLOBES EN VERWANTE OBJECTEN**

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Inzendingen voor deze rubriek aan: dr. Peter van der Krogt, Universiteit Utrecht, FRW-Kartografie,
Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht, fax (015) 212 6063, e-mail: peter@maphist.nl.

BONOMELLI, M.

Atlas minor: Atlanti tascabili dal XVI al XVIII secolo / Maria Bonomelli. – Milano: Libri Scheiwiller, 2001. – ISBN 88 7644 295 2 : € 41,32. – Catalogus van de collectie kleine atlassen van Paolo Pagliani. Tekst in Italiaans en Engels.

BRINK, P. van den

De Afdeling 'Nederland' van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap, 1876-1910 / P. van den Brink. – In: *Kartografisch Tijdschrift* 28 (2002) nr. 1, 32-39.

BRINK, P. van den

Kartobibliografie van de Rivierkaart (1830-1961) / [Samenst. Paul van den Brink] ; red. Jan Hoofs en Yvonne van der Pijl. – Delft: Meetkundige Dienst, afd. IEBD, [2002]. – Adres: Postbus 5023, 2600 GA Delft.

DAHL, E.H. & J.-F. GAUVIN

La Découverte du Monde: La collection de globes anciens du Musée Stewart de Montréal [ondertitel op omslag: *Une histoire des globes terrestres et célestes*] / Edward H. Dahl et Jean-François Gauvin, avec la collaboration de Eileen Meillon et Peter van der Krogt. – Toulouse: Editions Privat, 2001. – Europese editie van: *Sphaera Mundi: La collection de globes anciens du Musée Stewart*. [Sillery (Québec)]: Editions du Septentrion, 2000 (de originele editie is ook verschenen in het Engels).

DE GRAEVE, J., & J. MOSSELMANS

Van de Romeinse tot de 16de-eeuwse landmeters: Catalogus van de tentoonstelling ingericht ter gelegenheid van het 125 jarig bestaan van de Unie van de Landmeters-Experten van Brussel in de Nassaukapel van de Koninklijke Bibliotheek van België / Jan De Graeve en Jean Mosselmans. – Brussel: Unie der Landmeters-Experten van onroerende goederen van Brussel, m.m.v. het Ministerie van Financiën, Administratie van het Kadaster, de Registratie en de Domeinen, 2001. – 192 blz. – ISBN 90 6637 114 5. – Ook verschenen met titel in het Frans.

DEPUYDT, F., & M. GOOSSENS

Van Mercator tot computerkaart: Een geschiedenis van de cartografie / wetenschappelijk coordinatie en eindredactie Frans Depuydt en Modest Goossens ; met bijdragen van Marc Antrop ... [et al.]. – Sint Niklaas: Stadsbestuur ; Turnhout: Brepols, 2001. – 137 blz. – ISBN 90 5622 040 3. – Bundel met verschillende bijdragen, verdeeld over drie hoofdstukken: I. Historisch overzicht, II. Recente cartografische ontwikkelingen en toepassingen, en III. Het Mercatormuseum te Sint-Niklaas.

DEYS, H., & M. van EGMOND

'Ik loop niet met onvoltooide plannen rond': Emeritus-professor Koeman veertig jaar na zijn promotie / Henk Deys en Marco van Egmond. – In: *Caert-Thresoor* 21 (2002) nr. 1, 3-7.

FLEET, Chr.

The Blaeu Maps of Scotland / Chris Fleet. – In: *IMCoS Journal* 88 (Spring 2002): 13-18.

HAMELEERS, M.

Kaarten van Amsterdam / Marc Hameleers. – In: *Archief-nieuws, uitgave van het Gemeentearchief Amsterdam* (20 dec. 2001)23, blz. 1-3. – Behandelt o.a. de herkomst, wijze van ontsluiting en vragen van het publiek naar de kaartcollectie van het Gemeentearchief Amsterdam.

HAMELEERS, M.

Aanwinst van een bijzondere Lomanatlas uit 1876, met annotaties uit 1892-1903 / Marc Hameleers. – In: *Archief-nieuws, uitgave van het Gemeentearchief Amsterdam* (23 jan. 2002)23, blz. 2.

HEERE, E., & M. STORMS

Kartobibliografie van de Waterstaatskaart (1865-1991) / [Samenst. Elger Heere en Martijn Storms] ; red. Jan Hoofs en Yvonne van der Pijl. – Delft: Meetkundige Dienst, afd. IEBD, [2002]. – Adres: Postbus 5023, 2600 GA Delft.

KADASTRALE ATLAS

Kapelle, Wemeldinge, Schore en Vlakte. – Middelburg : Stichting Kadastrale Atlas Zeeland, cop. 2001. – (Kadastrale atlas van Zeeland 1832. Serie Zuid-Beveland ; 3). – ISBN 90 72210 14.

KOEMAN, C., J.C. VISSER en P.H. MEURER

Die Stadtgrundrisse von Jacob van Deventer : [Mappe 12] Deutschland und Luxemburg / C. Koeman, J.C. Visser ; Kartenbeschreibungen von P.H. Meurer ... [et al.]. – [s.l.] : Stichting tot bevordering van de uitgave van de plattegronden van Jacob van Deventer in Zusammenarbeit mit Canaletto/Repro-Holland, 2001. – Portefeuille met (1) katern, bevattende Einleitung / J.C. Visser en Allgemeine Beschreibung der Karten / P.C.J. van der Krogt [12] p.; (2) Kartenbeschreibungen, 9 bladen tekst, en (3) Reproduktionen, 11 bl. facs. – ISBN 90 6469 730 2. – De opgenomen steden zijn Bitburg, Erkelenz, Geldern, Herzogenrath, Lingen, Straelen, Wachtendonk, Echternach en Luxemburg. Mappen 1-8 bevatten de Nederlandse steden, mappen 9-11 met Belgische en Franse steden zijn nog niet verschenen.

MEURER, P.H.

Corpus der älteren Germania-Karten: Ein annotierten Katalog der gedruckten Gesamtkarten des deutschen Raumes von den Anfängen bis zum 1650 / bearbeitet von Peter H. Meurer. – Alphen aan den Rijn: Canaletto/Repro-Holland, 2001. – xii, 504 blz. + portefeuille met facsimiles. – ISBN 90 6469 756 6 : € 295,-.

NIESSEN, M.G.

Kaarttekeningen voor 'Londen' / M.G. Niessen. – In: *Caert-Thresoor* 21 (2002) nr. 1, 9-14.

ORMELING, F.

Een naamkundig hulpmiddel voor oude atlassen / Ferjan Ormeling. – In: *Caert-Thresoor* 21 (2002) nr. 1, 21-25.

RIS, K.

Complete archief Rijkswaterstaatsdirectie overgebracht naar Rijksarchief Noord-Brabant / Karien Ris. – In: *Geodesia* 43 (2001) 6: 322-324.

SCHARFE, W.

9. Kartographiehistorisches Colloquium Rostock, 30. September - 2 Oktober 1998: Vorträge, Berichte, Posterbeiträge / hrsg. v. Wolfgang Scharfe. – Bonn: Kirschbaum, 2002. – Voor Nederlandse kartografie van belang zijnde artikelen:

- 200 Jahre Steindruck (1797/98-1998): Zur Kenntnis der frühen Wiener Zeit / Ingrid Kretschmer, blz. 117-129.
- Aufschwung und Untergang eines niederländischen Kartengiganten: Der Verlag von Covens & Mortier im 18. und 19. Jahrhundert / Marco van Egmond, blz. 177-180.

VANPAEMEL, G.

Gerard Mercator (1512-1594): Ontdek een geleerde uit de 16de eeuw / projectleiding Geert Vanpaemel ... [et al.]. – Leuven: Maerlant-centrum; Kapellen: Uitgeverij Pelckmans, 2002. – CD-Rom.

VERSTAPPEN, H.

The Werbata Maps: 1906 Topographic Maps of Curaçao Island / [samenst.] Harrie Verstappen. – Curaçao: Virtual Reality Curassow, cop. 1998. – CD-Rom. – Reproductie van de 'Topographische Kaart van Curaçao in 18 Bladen' op schaal 1:20.000 door J.V.D. Werbata, 1911. – Inlichtingen over de verkrijgbaarheid via e-mail naar CD@vrcurassow.com.

WESTRA, F.

Twee onbekende kaarten van Bergen op Zoom uit 1586/1587 / Frans Westra. – In: *Caert-Thresoor* 21 (2002) nr. 1, 15-19.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

CARTOGRAPHICA HELVETICA 25 (Januar 2002)

Ritter, Michael, Die Augsburger Landkartenverlage Seutter, Lotter und Probst (blz. 2-10).

Kretschmer, Ingrid, Carl Sonklars 'Atlas' der Ötztaler Gebirgsgruppe: ein früher Gletscheratlas der Ostalpen (blz. 11-20).

Holzhauser, Hanspeter, Felix Hauser und Rolf Weingartner, Gletscher als Zeugen der Klimageschichte (blz. 21-24).

Feldmann, Hans-Uli, Eine Routenkarte von Albert Anker (blz. 25-33).

Meurer, Peter H., Das rheinische Werk des Thüringer Kartographen Adolar Erich (blz. 34-36).

Hofmann, Catherine, Die homerische Troas oder Wie lassen sich Epos, Terrain und Karte zur Übereinstimmung bringen? (blz. 37-46).

DE HOLLANDSE CIRKEL 4, nr. 1 (maart 2002)

Koningh, P. de, De Koningh, een identiteit in de geschiedenis van de Nederlandse geodesie (blz. 5-9).

Spek, T. van der, De Delftse firma Kipp en de vroegere directeur/instrumentmaker J.W. Giltay (blz. 10-12).

Bogaerts, Th., Het Nederlands gedachtegoed (blz. 13-16).

IMCoS JOURNAL Issue 88 (Spring 2002)

Katircioglu, F. Muhtar, The 'Galatavi' Group of Mapmakers of Constantinople (blz. 5-11).

Fleet, Chris, The Blaeu Maps of Scotland (blz. 13-18).

Terrell, Christopher, Maps at War (blz. 19-21).

MAPFORUM.COM: SPECIALIST ANTIQUE MAP MAGAZINE Issue 14: 2002 (February)

<http://www.mapforum.com>

Printed Maps of New England to 1780, Part III: 1670-1700 (Checklist).

Histories of the American War (Collations).

The Blockenberg Witches (Curiosity).

A Trade Card: John March (fl.1712-1726; d.1726) (Ephemera).

MERCATOR'S WORLD vol. 7, no. 1 (January/February 2002)

Blunt, Lady Anne, The Great Desert: crossing the Nefud (blz. 12-15).

Woram, John, Virtual collecting: The virtues of electronic cartography (blz. 16-21).

Thrower, Norman J.W., The Navy's right hand: Samuel Pepys and his travels, navigations, and charts (blz. 22-27).

Mitchell, John, Guatemala in Relief (blz. 28-29).

Owen, J. Victor, No smooth sailing: The once and future northwest passage (blz. 30-37).

Cole, Dave, Rocky Mountains high spot (blz. 38-39).

Kanas, Nick, Mapping the Solar System: Depictions from antiquarian star atlases (blz. 40-46).

Turley, Gary, Charting the northern mists: Fridtjof Nansen's history of far north exploration (blz. 48-51).

Monmonier, Mark, The Earth moved: Datums and detail on topographic maps (blz. 52-54).

DUCATUS BRABANTIAE 1566

Ontworpen door Zacharias Roman (1595 - ca. 1675)

Een van de meest uitgebreide - misschien wel de grootste - van de kaarten van het aloude hertogdom vormt deze z.g. Visscher-Romankaart van het hertogdom Brabant.

Reeds in 1655 verscheen een kaart van Zeeland die eveneens door Roman was samengesteld. Ook deze kaart bestaande uit 9 bladen met 15 stadsgezichten werd in 1973 door ons uitgegeven. Kort na 1655 verscheen de kaart van het graafschap Vlaanderen door Roman. Van deze kaart verschijnt binnenkort een heruitgave in dezelfde uitvoering. De bladen van het oostelijk deel van Vlaanderen vallen samen met die van het westelijk deel van Brabant. Zij kunnen tot één kaart worden verenigd, rondom kunnen dan de gezichten van Vlaanderen en Brabant gemonteerd worden.

De kaart van Brabant bestaat uit een titelvel, 12 kaartbladen, 14 gezichten op steden en 3 vellen met de oude gedrukte beschrijving in het Nederlands en Frans.

De heruitgave is voorzien van een uitvoerige inleiding en toelichting van 24 pagina's door Willem van Ham en Lisette Danckaert.

Formaat van de atlas 40 x 50 cm

ISBN 90 6469 714 0

Canaletto/Repro-Holland B.V.

Postbus 107

2400 AC Alphen aan den Rijn

telefoon 0172 444 667

fax 0172 440 209

Een uitgave in samenwerking met de
Universitaire Pers te Leuven.

€ 102,50

Restauratie-Atelier Helmond B.V.

**voor restauratie en conservering van
papier, leer en perkament**

- boeken in leer en perkament
 - charters en zegels
 - prenten en tekeningen
 - kaarten en affiches
 - massaconservering
 - vrijblijvende offertes
-
- vacuüm-vriesdrogen

ondersteuning bij calamiteiten

- 24 uur bereikbaar bij brand- en waterschade

06-575.896.31

Panovenweg 40, 5708 HR HELMOND (NL)

Tel: 0492 - 553990 Fax: 0492 - 552442

E-mail: info@restauratie-atelierhelmond.nl

Internet: www.restauratie-atelierhelmond.nl

Guicciardini Illustratus

De kaarten en prenten in Lodovico Guicciardini's 'Beschrijving van de Nederlanden', H. Deys, M. Franssen, V. van Hezik, F. te Raa en E. Walsmit.

Dit boek gaat over één van de succesvolste beschrijvingen van de Nederlanden in de tijd van de Zeventien Provinciën. Het werk, oorspronkelijk in het Italiaans geschreven door Lodovico Guicciardini, werd door de eeuwen heen door verschillende uitgeverij in allerlei vertalingen uitgegeven. Vooral de schitterende kaarten en prenten van Nederlandse steden waren populair. Niet alleen bij reizigers, maar ook bij de gewone Nederlandse burger. Het boek geeft een overzicht van alle edities die er sinds 1567 zijn verschenen. Alle houtsneden en kopergravures, die gebruikt zijn in de verschillende edities, zijn opgenomen en worden uitvoerig beschreven.

Met een uitgebreide Engelse introductie.

In linnen gebonden. Met 600 afb., 396 pp.

ISBN 90 6194 089 3

€ 159,-

Hollandia Comitatus

Een kartobibliografie van Holland, D. Blonk en J. Blonk-van der Wijst.

Dit aantrekkelijke en rijk geïllustreerde boek biedt voor het eerst een compleet overzicht van alle gedrukte landkaarten van het oude graafschap Holland. Meer dan 100 kaarten uit de periode 1542 tot aan het begin van het Koninkrijk der Nederlanden in 1815 laten de gevolgen zien van inpolderingen, verveningen en stadsuitbreidingen in de provincies Noord- en Zuid-Holland.

Met een uitgebreide Engelse samenvatting.

In linnen gebonden. Met ca. 300 afb., 488 pp.

ISBN 90 6194 418 x

€ 133,87

Abraham Ortelius and the first atlas

Essays commemorating the Quadricentennial of his Death 1598-1998.

Redactie: Marcel van den Broecke, Peter van der Krogt en Peter Meurer.

Rijk geïllustreerde bundel opstellen over Abraham Ortelius, zijn leven en werk. Met een inleiding door Leon Voet en 20 bijdragen door Günter Schilder, Rodney Shirley, Dennis Reinhart en anderen.

In linnen gebonden. 430 pp.

ISBN 90 6194 388 4

€ 168,35

Ortelius Atlas Maps

An illustrated guide, M.P.R. van den Broecke.

Gids met afbeeldingen van alle atlaskaarten uit Ortelius' Theatrum Orbis Terrarum.

In linnen gebonden. Met ruim 240 afb., 308 pp.

ISBN 90 6194 308 6

€ 56,72

The Atlas Blaeu-Van der Hem of the Austrian National Library

Redactie: Günter Schilder, Bernard Aikema en Peter van der Krogt.

5 delen, in linnen gebonden. Per deel ca. 500 afbeeldingen in zwart-wit en 16 in kleur. U tekent in op de gehele serie.

ISBN (set) 90 6194 258 6

Complete geïllustreerde catalogus van een van de grootste en mooiste verzamelatlassen, samengesteld door Laurens van der Hem (1621-1678) en thans in de Österreichische Nationalbibliothek in Wenen.

Met kartografische aantekeningen en kunsthistorische beschrijvingen door Peter van der Krogt en Erlend de Groot.

I Spain, Portugal and France (vols 1-8). Met ca. 700 afb. 632 pp.

ISBN 90 6194 278 0

€ 456,96

II Italy, Malta, Switzerland and the Low Countries (vols 9-17).

Met ca. 600 afb. 732 pp. ISBN 90 6194 348 5

€ 456,96

III - V In voorbereiding.

Koeman's Atlantes Neerlandici

Completely revised illustrated edition.

Samengesteld door Peter van der Krogt. 10 delen, in linnen gebonden.

Per deel ca. 1000 afbeeldingen.

ISBN (set) 90 6194 248 9

Bibliografie van atlanten gepubliceerd in de Nederlanden tot en met de twintigste eeuw. Met afbeeldingen van alle gegraveerde titelpagina's en foliokaarten en registers op kaart- en atlantitels en op persoonsnamen in elk deel. U tekent in op de gehele serie.

I The Folio Atlases Published by Gerard Mercator, Jodocus Hondius, Henricus

Hondius, Johannes Janssonius and Their Successors. 1997. With ca. 1000 ill.

755 pp.

ISBN 90 6194 268 3

€ 406,13

II The Folio Atlases Published by Willem Jansz. Blaeu and

Joan Blaeu. 2001. With ca. 800 ill. 640 pp.

ISBN 90 6194 428 7

€ 406,13

In voorbereiding:

III Ortelius' Theatrum Orbis Terrarum, De Jode's Speculum Orbis Terrarum, The Epitome, Caert-Thresoor and Atlas Minor, The Atlases of the XVII Provinces

IV Town books

V Composite atlases

VI Atlases of the 18th century

VII Pilot guides up to ca. 1650

VIII Pilot guides and sea atlases

IX Van Keulen's sea-atlases and pilot guides

X Atlases of the 19th and 20th century

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever.

De fondscatalogus 2001-2002 wordt op aanvraag toegezonden. Nadere informatie: hes@forum-hes.nl Zie ook onze website <http://www.forum-hes.nl/hes.htm>.